

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут бізнесу, економіки та менеджменту
Кафедра фінансових технологій і підприємництва

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

Фінансовий моніторинг як інструмент боротьби з тіньовою економікою

спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Студентки Кравченко Яни Іванівни

групи БС.мз-11с

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр.

Кваліфікаційна робота магістра містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело

(підпис)

Я. І. Кравченко

Керівник старший викладач, к.е.н, доцент
(посада, науковий ступінь)

(підпис)

Є. Ю. Мордань

Суми 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут бізнесу, економіки та менеджменту
Кафедра фінансових технологій і підприємництва

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри, д.е.н., проф.

_____ Л.Л. Гриценко

(підпис)

«__» _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

до кваліфікаційної роботи магістра

Студентка групи *БС.мз-11с* інституту (центру) *ННІ БіЕМ*
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Кравченко Яна Іванівна

Тема роботи: *Фінансовий моніторинг як інструмент боротьби з тіньовою економікою*

Затверджено наказом по СумДУ № 1055 від «10» листопада 2022 р.

Термін здачі студентом завершеної роботи «__» _____ 20__ р.

Вихідні дані до роботи: нормативні й законодавчі акти, матеріали статистичної звітності, інструкції та положення, матеріали монографій, періодичних видань, підручників і навчальних посібників, дані фінансової звітності суб'єктів господарювання, організацій та установ тощо.

Зміст основної частини роботи (перелік питань для розроблення): розглянути сутність, види та етапи проведення фінансового моніторингу; виокремити особливості системи фінансового моніторингу України; оцінити рівень тіньової економіки України та визначити фактори, що на нього впливають; проаналізувати результати здійснення фінансового моніторингу в Україні; запропонувати методичний підхід щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем.

Дата видачі завдання: «__» _____ 2022 р.

Керівник кваліфікаційної роботи: _____
(підпис)

Є. Ю. Мордань
(ініціали, прізвище)

Завдання прийнято до виконання «__» _____ 2022 р.

(підпис)

Я. І. Кравченко
(ініціали, прізвище студента)

РЕФЕРАТ
кваліфікаційної роботи магістра
на тему

Фінансовий моніторинг як інструмент боротьби з тіньовою економікою
(назва кваліфікаційної роботи магістра)

Кравченко Яна Іванівна
(прізвище, ім'я, по батькові студента)

Актуальність теми кваліфікаційної роботи:

Українська економіка, як і економіка будь-якої іншої країни, не є стабільною та змінюється під впливом факторів як зовнішнього по відношенню до країни середовища, так і внутрішнього. Однак сьогодні ситуація є ще більш складною, оскільки пандемія коронавірусу, яка розпочалась на початку 2020 р. та російсько-українська війна, яку Росія розпочала проти України у лютому 2022 р. стрімко підірвали економічні процеси в країні та створили нові можливості для ведення тіньових махінацій. Так, деякі українські експерти стверджують, що рівень тіньової економіки в Україні під час війни становить приблизно 50%, що є рекордним значенням для економіки країни з моменту визнання її Незалежності.

Тобто, відповідно до всього вищезазначеного, стає очевидно, що питання щодо протидії розвитку тіньової економіки в Україні завжди було актуальним та є ще більш актуальним сьогодні. Тому перед українськими економістами постійно стоїть завдання щодо розробки найзручніших та найефективніших способів та методів боротьби з тіннізацією економіки, одним з яких є створення та впровадження ефективної системи фінансового моніторингу.

Мета кваліфікаційної роботи: поглиблення теоретичних знань щодо сутності, видів та етапів проведення фінансового моніторингу, оцінка рівня тіньової економіки України, аналіз результатів здійснення фінансового моніторингу в

Україні, а також розгляд та вдосконалення існуючих методик оцінки ризику залучення банків до тіньових схем.

Об'єкт дослідження: процес фінансового моніторингу як основний інструмент боротьби з тіньовою економікою.

Предмет дослідження: теоретичні, методичні та практичні аспекти проведення фінансового моніторингу з метою зниження рівня тіньової економіки.

Основний результат роботи: визначено сутність, види та етапи проведення фінансового моніторингу; виокремлено особливості системи фінансового моніторингу України; оцінено рівень тіньової економіки України; проаналізовано результати здійснення фінансового моніторингу в Україні; запропоновано методичний підхід щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем.

Ключові слова (3–5 слів або словосполучень): фінансовий моніторинг, тіньова економіка, легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом.

Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 35 сторінках, з яких список використаних джерел із 45 найменувань. Робота містить 8 таблиць, 1 2 рисунків, а також 3 додатків.

Рік захисту роботи – 2022 рік

ЗМІСТ

	С.
Перелік скорочень, умовних позначень, одиниць і термінів.....	6
Вступ.....	7
1 Теоретичні основи фінансового моніторингу як основного інструменту боротьби з тіньовою економікою.....	9
1.1 Фінансовий моніторинг: сутність, види та етапи проведення.....	9
1.2 Особливості системи фінансового моніторингу України.....	15
2 Практичні аспекти здійснення фінансового моніторингу з метою зниження рівня тіньової економіки.....	23
2.1 Оцінка рівня тіньової економіки України та визначення факторів, що на нього впливають.....	23
2.2 Аналіз результатів здійснення фінансового моніторингу в Україні.....	32
2.3 Методичний підхід щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем.....	39
Висновки.....	44
Список використаних джерел.....	47
Додаток А Основні напрямки діяльності світових організацій у сфері протидії ЛДОЗШ.....	53
Додаток Б Фактори ризику ЛДОЗШ відповідно до Базельського індексу....	55
Додаток В Методичний підхід щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем.....	57

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, УМОВНИХ ПОЗНАК, ОДИНИЦЬ І ТЕРМІНІВ

- СФМ – система фінансового моніторингу;
- ФМ – фінансовий моніторинг;
- ЛДОЗШ – легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- Закон – Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»;
- ДСФМУ – Державна служба фінансового моніторингу України;
- НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- БІПВК – Базельський індекс протидії відмиванню коштів;
- НФУ – небанківські фінансові установи.

ВСТУП

Безперечно, українська економіка, як і економіка будь-якої іншої країни, не є стабільною та змінюється під впливом факторів як зовнішнього по відношенню до країни середовища, так і внутрішнього. Однак сьогодні ситуація є ще більш складною, оскільки пандемія коронавірусу, яка розпочалась на початку 2020 р. та російсько-українська війна, яку Росія розпочала проти України у лютому 2022 р. стрімко підірвали економічні процеси в країні та створили нові можливості для ведення тіньових махінацій. Так, деякі українські експерти стверджують, що рівень тіньової економіки в Україні під час війни становить приблизно 50%, що є рекордним значенням для економіки країни з моменту визнання її Незалежності.

Тобто, відповідно до всього вищезазначеного, стає очевидно, що питання щодо протидії розвитку тіньової економіки в Україні завжди було актуальним та є ще більш актуальним сьогодні. Тому перед українськими економістами постійно стоїть завдання щодо розробки найзручніших та найефективніших способів та методів боротьби з тінізацією економіки, одним з яких є створення та впровадження ефективної системи фінансового моніторингу.

Визначення сутності та основних аспектів фінансового моніторингу, а також дослідження процесу проведення фінансового моніторингу в Україні, здійснювали такі науковці як А. О. Клименко [1], І. Г. Бірюкова [2], В. М. Берізко [3], Ж. Довгань [4], І. І. Рекуненко, Ж. О. Кобець, І. О. Швидько [5] та інші. Незважаючи на наявність значної кількості досліджень у цій сфері, а також чітко визначеного законодавства, де зазначено всі аспекти проведення фінансового моніторингу в Україні, сьогодні вітчизняна система фінансового моніторингу не є досконалою, про що свідчить підвищення рівня тіньової економіки країни протягом останніх років. Тому питання щодо процесу проведення фінансового моніторингу як основного інструменту боротьби з тіньовою економікою є актуальним на сьогодні.

Метою роботи є поглиблення теоретичних знань щодо сутності, видів та етапів проведення фінансового моніторингу, оцінка рівня тіньової економіки, аналіз результатів здійснення фінансового моніторингу в Україні, а також розгляд та вдосконалення методик оцінки ризику залучення банків до тіньових схем.

Завданням кваліфікаційної роботи є:

- визначення сутності, видів та етапів проведення фінансового моніторингу;
- виокремлення особливостей системи фінансового моніторингу України;
- оцінка рівня тіньової економіки України протягом останніх років;
- аналіз результатів здійснення фінансового моніторингу в Україні;
- розгляд та вдосконалення існуючих методик оцінки ризику залучення банків до тіньових схем.

Об'єктом дослідження виступає процес фінансового моніторингу як основний інструмент боротьби з тіньовою економікою.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти проведення фінансового моніторингу з метою зниження рівня тіньової економіки.

Під час написання кваліфікаційної роботи було використано декілька методів дослідження, зокрема: теоретичного узагальнення та синтезу – при формуванні сутності поняття «фінансовий моніторинг», системний підхід – при визначенні міжнародних та національних органів системи протидії відмивання доходів, ситуаційний підхід – при з'ясуванні сукупності зовнішніх та внутрішніх загроз, що впливають на рівень тіньової економіки країни, метод статистичного аналізу – при визначенні тенденцій світового та вітчизняного фінансового ринку, графічний – при розробленні схем та графіків, порівняння – при співставленні різних підходів науковців щодо методики оцінки ризику залучення банків до тіньових схем.

Інформаційною базою під час написання кваліфікаційної роботи стали: підручники, навчальні посібники, наукові статті, Закони України, Постанови НБУ та інші нормативно-правові документи, аналітична та статистична інформація НБУ, ДСФМУ та інших міжнародних і державних органів.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЯК ОСНОВНОГО ІНСТРУМЕНТУ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

1.1 Фінансовий моніторинг: сутність, види та етапи проведення

Безперечно, сьогодні, як і декілька років тому, банківські установи залишаються основними посередниками на ринку, які організують рух грошово-кредитних потоків, а тому, стає очевидно, що банки приймають участь майже у всіх фінансових операціях, зокрема й незаконних. Більш того, з розвитком інформаційних технологій, поширенням глобалізаційних процесів в світі, а також розширенням спектру банківських послуг, кількість проведених тіншових махінацій через банки збільшується, що, відповідно, провокує підвищення рівня розвитку тіншової економіки.

Зростання рівня проведення тіншових операцій в Україні підтверджується офіційними даними Міністерства економіки, де зазначено, що, незважаючи на зниження рівня тіншової економіки у 2015-2019 рр., протягом останніх трьох років в Україні спостерігається підвищення значення зазначеного показника. Так, відповідно до даних Міністерства економіки України, у 2019 році рівень тіншової економіки становив 28% (до обсягу офіційного ВВП країни), а вже у 2021 році цей показник виріс до 32%, що свідчить про достатньо високий рівень здійснення тіншових процесів в країні [6].

Однак, сьогодні, враховуючи пандемію коронавірусу, яка розпочалась на початку 2020 року, та російсько-українську війну, яку Росія розпочала проти України на початку 2022 року, питання щодо рівня тіншової економіки стало більш складним, оскільки зазначені дві події створюють нові ризики та загрози для банківської діяльності та економіки країни в цілому. Так, деякі міжнародні організації, а також українські експерти, стверджують, що рівень тіншової

економіки в Україні під час війни становить приблизно 50%, що є рекордним значенням для економіки країни з моменту визнання її Незалежності.

Відповідно до всього вищезазначеного, стає очевидно, що питання щодо протидії розвитку тіньової економіки в Україні завжди було актуальним та є ще більш актуальним сьогодні. Тому перед вітчизняними економістами постійно стоїть важливе завдання щодо розробки найзручніших та найефективніших способів та методів боротьби з тіннізацією економіки.

Як показала практика, найбільш дієвим інструментом боротьби з тіньовою економікою є створення та впровадження ефективної системи фінансового моніторингу (далі – СФМ), яка дозволяє збільшити рівень фінансової безпеки країни. Однак, перш ніж розглядати загальну СФМ України, доречно дослідити основні аспекти самого процесу фінансового моніторингу (далі – ФМ) та, відповідно, визначити сутність поняття «фінансовий моніторинг».

Звісно, трактувань даного поняття є безліч, але нам здається, що достатньо навести та порівняти між собою декілька визначень різних авторів, у тому числі трактування дефініції згідно законодавчих документів, Національного банку України та інших відомих українських науковців. Зокрема, у таблиці 1.1 наведено найбільш поширені визначення поняття «фінансовий моніторинг».

Таблиця 1.1 – Визначення поняття «фінансовий моніторинг» [1,2,3,4,7,8]

№ з/п	Автор	Визначення поняття
1	Національний банк України [7]	діяльність із виявлення незаконно отриманих доходів та запобігання фінансуванню тероризму.
2	Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом...» [8]	сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.
3	А. О. Клименко [1]	особлива форма фінансового контролю, яка здійснюється уповноваженими державними органами у сфері фінансового контролю та суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спрямована на виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом (далі – ЛДОЗШ).

Продовження таблиці 1.1.

№ з/п	Автор	Визначення поняття
4	І. Г. Бірюкова [2]	система постійного спостереження за найважливішими поточними результатами фінансової діяльності підприємства в умовах постійно змінної кон'юнктури фінансового ринку.
5	В. М. Берізко [3]	сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції на предмет віднесення їх до таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження для передання її правоохоронним органам.
6	Ж. Довгань [4]	система, яка включає сукупність елементів, що взаємодіють і перебувають під дією внутрішніх і зовнішніх факторів. яка охоплює спостереження за рівнем стійкості банку, аналіз, оцінку і прогнозування стійкості на довгострокову перспективу.

Проаналізувавши вищенаведені визначення поняття «фінансовий моніторинг», можна дійти висновку, що в цілому майже всі трактування є подібними та характеризують процес фінансового моніторингу майже однаково. Проте, визначення категорії «фінансовий моніторинг» згідно наукових праць І. Г. Бірюкової та Ж. Довганя дещо відрізняються від інших, оскільки зазначені автори у своїх трактуваннях описують ФМ лише як процес оцінки та контролю основних показників фінансової діяльності установи, не зазначаючи при цьому нічого про запобігання та протидію тіншовим процесам.

На наш погляд, найбільш правильне та зрозуміле трактування поняття «фінансовий моніторинг» наведено науковцем В. М. Берізко, оскільки дане визначення чітко та точно вказує на основні складові процесу ФМ. Тому, спираючись на зазначене трактування, можемо запропонувати власне визначення поняття «фінансовий моніторинг», яке ми розглядаємо як сукупність заходів суб'єктів первинного і державного ФМ, які спрямовані на ідентифікацію, аналіз та перевірку інформації про фінансові операції, які є підозрілими та можуть бути пов'язані з ЛДОЗШ, з метою запобігання та протидії розвитку тіншової економіки.

Однак, варто зазначити, що, на нашу думку, більш доцільно розглядати поняття «фінансовий моніторинг», спираючись на організаційний рівень його проведення: мега-, макро- та мікро-. Тому за допомогою рисунку 1.1 пропонуємо визначити сутність процесу ФМ на кожному з організаційних рівнів.

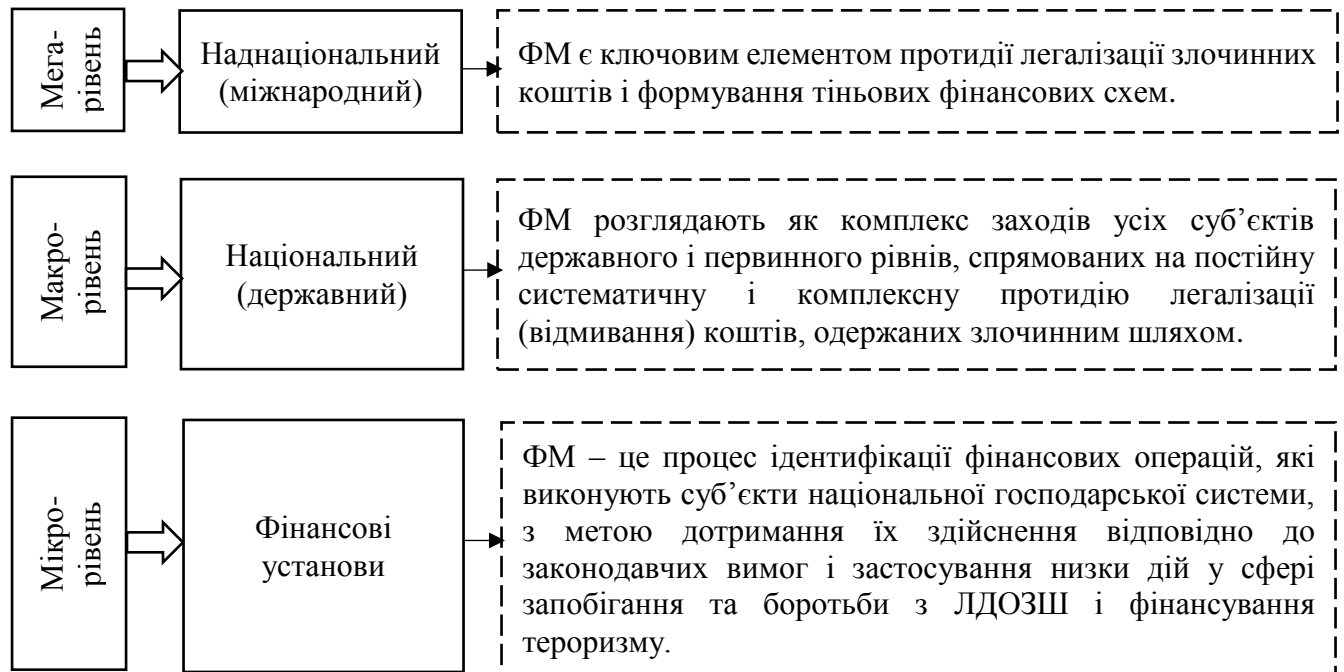

Рисунок 1.1 – Економічна сутність фінансового моніторингу [5,9]

Відповідно до інформації, що наведена на рисунку 1.1, та запропонованого нами трактування поняття «фінансовий моніторинг», розуміємо, що здійснення ФМ на національному рівні відбувається шляхом проведення первинного та державного ФМ.

Спираючись на законодавство України, можемо стверджувати, що:

- первинний ФМ – це сукупність заходів, які вживаються суб'єктами первинного ФМ і спрямовані на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії ЛДОЗШ;

- державний ФМ – це сукупність заходів, які вживаються суб'єктами державного ФМ і спрямовуються на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії ЛДОЗШ [8].

Тобто, відповідно до законодавства, основною різницею між первинним та державним ФМ, є суб'єктний склад. Таким чином, суб'єктами первинного ФМ є установи та особи, які надають фінансові послуги (банки, кредитні спілки, страхові компанії та їх посередники, ломбарди, професійні учасники ринку цінних паперів, фінансові посередники, аудитори, адвокати та інші), а суб'єктами державного ФМ виступають спеціальні державні органи (НБУ, ДСФМУ, Міністерство юстиції та інші), які здійснюють контроль за суб'єктами первинного ФМ.

У цілому, первинний та державний ФМ можна вважати основними двома етапами здійснення процедури ФМ на національному рівні. Наглядно загальну послідовність проведення ФМ в банку зображено за допомогою рисунку 1.2.

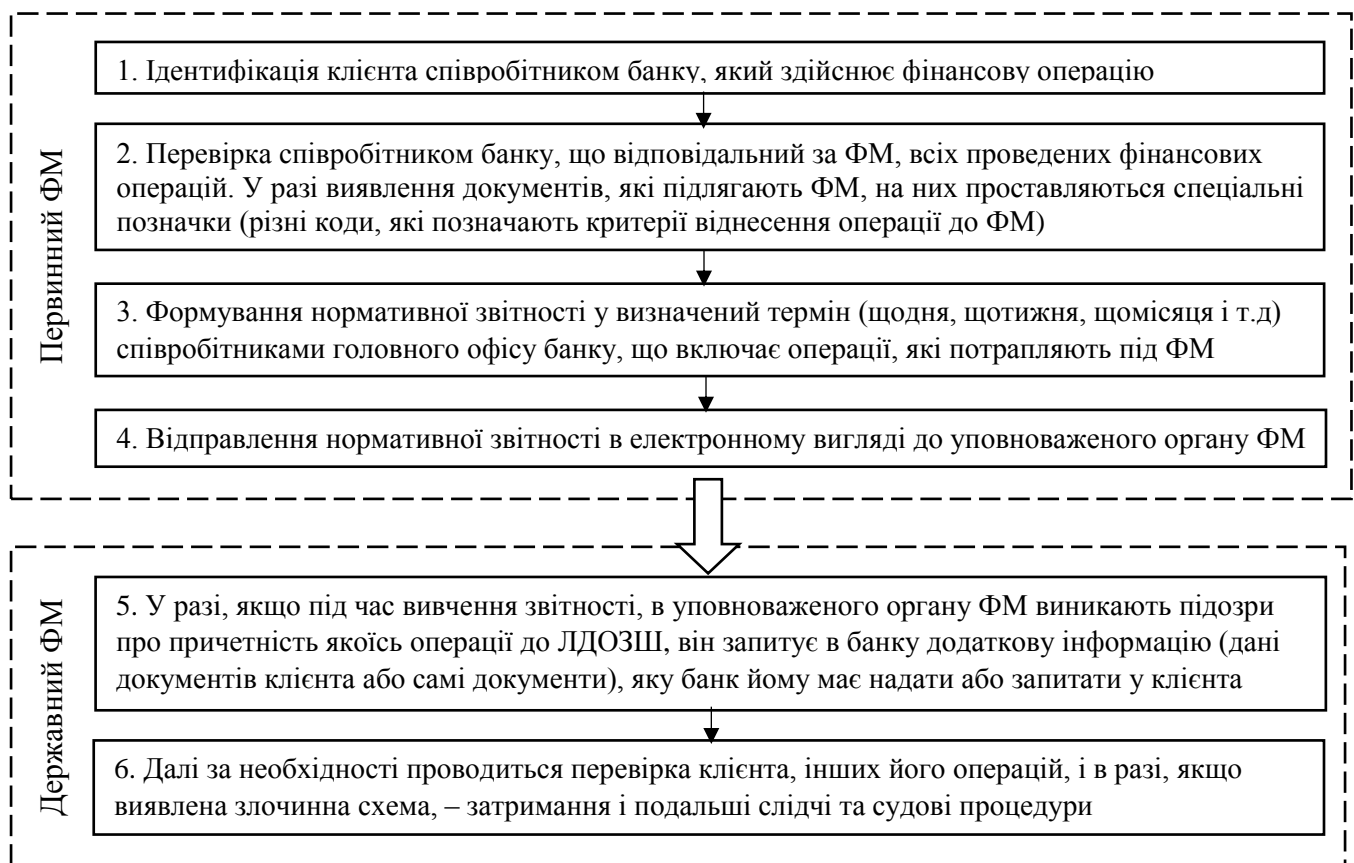

Рисунок 1.2 – Етапи проведення фінансового моніторингу в банку [10,11]

Інформація, що наведена за допомогою рисунку 1.2, свідчить про те, що першочерговим та найважливішим етапом проведення ФМ є виявлення

співробітником банку підозрілої операції, що здійснює клієнт з метою ЛДОЗШ. Тому, при визначенні сутності процесу ФМ важливо виокремити основні ознаки типових підозрілих операцій, які здійснюються клієнтами банку з метою відмивання доходів та, відповідно, підлягають процесу ФМ (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2 – Основні ознаки типових підозрілих операцій, які здійснюються клієнтами банку та можуть підлягати ФМ [12,13]

Ознака	Характеристика змісту підозрілих операцій клієнтів
Відсутність економічної доцільності	фінансова операція чи багато пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети, або носять заплутаний або незвичний характер
Невідповідність основній діяльності	невідповідність фінансової операції характеру та змісту діяльності клієнта
Регулярність підозрілих операцій	виявлення фактів неодноразового проведення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового ФМ
Стандартний перелік порушень	будь-які операції, якщо у суб'єкта ФМ виникають підозри, що вони можуть бути пов'язані з ЛДОЗШ і фінансуванням тероризму

У таблиці 1.2 наведено загальні та найбільш помітні ознаки підозрілих операцій клієнтів, які співробітник банку має ідентифікувати з метою недопущення здійснення цим клієнтом махінацій щодо ЛДОЗШ. Вчасне виявлення зазначених ознак підозрілих операцій дасть змогу запобігти здійсненню незаконних махінацій, та, відповідно, не допустити підвищення рівня тіньової економіки.

Таким чином, визначивши економічну сутність, види та послідовність проведення ФМ, можемо стверджувати, що на сьогодні з теоретичної точки зору ФМ є найбільш вивченим та дослідженим інструментом боротьби з тіньовою економікою. Підтвердженням цього є наявність законодавчих документів щодо здійснення процедури ФМ та спеціально уповноважених органів ФМ, а також поширення даного інструменту запобігання ЛДОЗШ серед провідних країн світу.

1.2 Особливості системи фінансового моніторингу України

Очевидно, українська економіка, як і економіка будь-якої іншої держави, не є стабільною, на що впливають як фактори зовнішнього по відношенню до країни середовища, так і внутрішнього. Однак сьогодні ситуація є ще більш складною, оскільки невизначеність зовнішнього середовища, події коронакризи, війна з Росією, стрімко підірвали економічні процеси в країні та створили нові можливості для ведення тіньових махінацій. Тобто, на сьогоднішній день спостерігається активне процвітання тіньової економіки, що зумовлює необхідність ефективного функціонування СФМ.

Незважаючи на очевидну необхідність чітко сформованої та ефективно діючої СФМ, сьогодні в нашій країні цьому питанню приділяється незначна увага. Тому, враховуючи все вищенаведене, виникає об'єктивна потреба щодо розгляду та аналізу існуючої СФМ України, виокремленні її особливостей, визначенні сильних та слабких сторін, а головне оцінки можливості існуючої СФМ сприяти зміцненню економічної безпеки країни, у тому числі у сфері протидії ЛДОЗШ.

Вітчизняна СФМ є достатньо молодого у порівнянні з СФМ провідних країн світу, оскільки її створення відбувалось у 90-х роках ХХ століття під час початку взаємодії новоствореної держави з світовими фінансовими організаціями (МВФ, ЄБРР, Інтерпол, Фінансова розвідка США та інших держав). Тому, у цей час було створено Державний департамент фінансового моніторингу у складі Міністерства фінансів України відповідно до Постанови КМУ 10.01.2002 № 35.

Створення СФМ є досить складним процесом, оскільки, незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, система не має універсального вигляду, тобто країни самостійно створюють власну СФМ, враховуючи рекомендації світових фінансових інститутів та організацій. Проте, на наш погляд, така ситуація

є досить позитивною, оскільки при формуванні СФМ кожна держава бере до уваги особливості нормативно-правового регулювання саме своєї економіки.

У світовій практиці зустрічається два загальні види СФМ: американська та європейська. Американська система вважається достатньо жорсткою та передбачає обов'язкове зобов'язання банків інформувати фінансову розвідку про всі фінансові операції, сума здійснення яких перевищує 10 тис. дол. США. Європейська система є більш ліберальною, оскільки за неї банки не мають обов'язку повідомляти спеціальні органи про всі фінансові операції, які перевищують встановлену законодавством межу. Тобто, банківські установи європейського типу СФМ мають інформувати тільки про ті операції, які на їх погляд є підозрілими [14].

Українська СФМ в цілому має змішаний тип, оскільки використовує комплексний підхід та має підвищений ступінь складності. Законодавством України встановлена гранична сума фінансової операції щодо якої банки та інші фінансові установи мають повідомляти уповноважений орган, але також банки мають зазначати рівень ризиковості таких операцій. Дієвість ризико-орієнтованого підходу залежить від ефективності співпраці між спеціально уповноваженими органами нагляду та контролю, банківськими установами, органами внутрішніх справ, прокуратури та іншими учасниками ФМ.

Тобто, ФМ в Україні є чітко визначеним процесом, який має здійснюватися відповідно до законодавства країни, а саме Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон). Тому СФМ України, як і будь-яка інша система нагляду та контролю, має чітко визначений механізм, що включає:

- спеціально уповноважений орган;
- державні органи, що здійснюють нагляд і контроль за дотриманням суб'єктами первинного ФМ законодавства у сфері протидії ЛДОЗШ;
- суб'єктів первинного ФМ;

- правоохоронні органи;
- надавачів фінансових послуг [15].

Варто зазначити, що окрім вищенаведених суб'єктів СФМ України, на міжнародному рівні існує декілька організацій, які також здійснюють нагляд та контроль у сфері протидії ЛДОЗШ. Тому, перш ніж більш детально розглядати вітчизняних суб'єктів СФМ, доречно виокремити ключових міжнародних та вітчизняних органів, які діють у сфері протидії ЛДОЗШ (рис. 1.3).

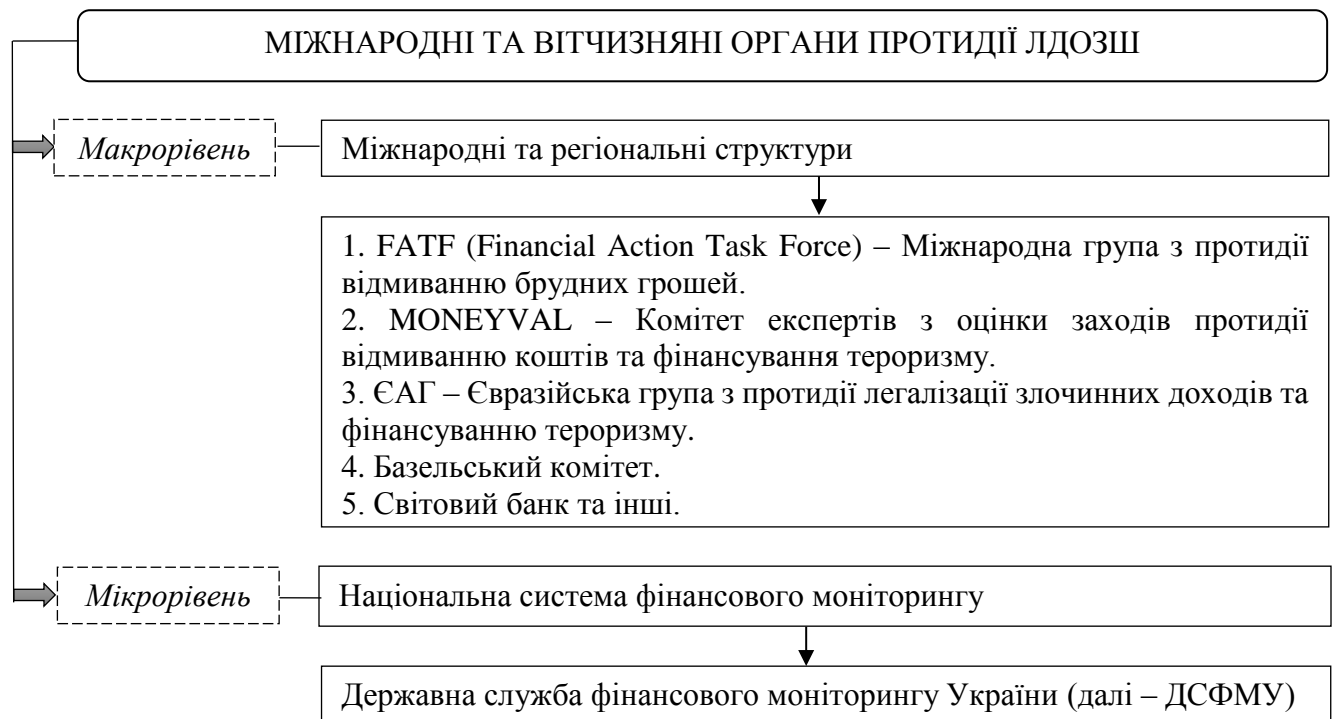

Рисунок 1.3 – Міжнародні та вітчизняні органи протидії ЛДОЗШ [16-21]

Відповідно до рисунку 1.3., можемо стверджувати, що на макрорівні функціонує декілька світових організацій у сфері протидії ЛДОЗШ, які здійснюють нагляд та контроль за основними показниками рівня тінізації економіки кожної з країн світу. Більш детальну інформацію про діяльність основних міжнародних організацій, що діють у сфері протидії ЛДОЗШ, наведено у додатку А.

На мікрорівні кожна держава самостійно будує національну СФМ, обов'язковою складовою якої є створення та функціонування уповноваженого

органу ФМ (в Україні – ДСФМУ). Однак, як вже зазначалось раніше, окрім ДСФМУ в Україні діють й інші суб'єкти ФМ, оскільки СФМ України складається з двох рівнів: первинного та державного. На первинному рівні процес ФМ здійснюється безпосередньо установами, які надають фінансові послуги, а на державному рівні відбувається нагляд та контроль за діяльністю суб'єктів первинного ФМ у сфері протидії ЛДОЗШ суб'єктами державного ФМ. На рисунку 1.4 наведено суб'єктів, які входять до первинного та державного ФМ.

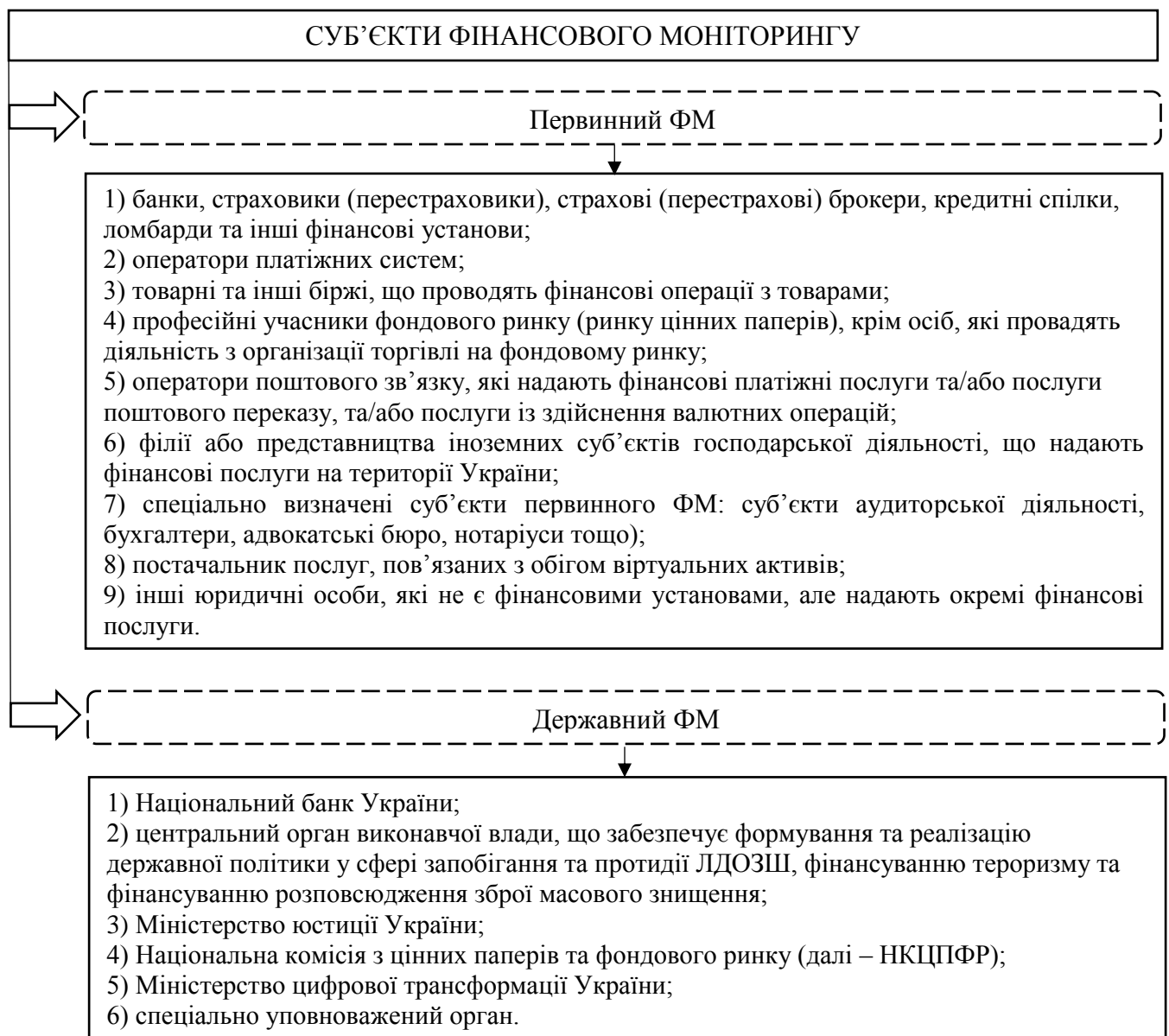

Рисунок 1.4 – Суб'єкти первинного та державного ФМ [8]

Тобто, відповідно до Закону та інформації, що наведена на рисунку 1.4, стає очевидно, що кожний суб'єкт первинного ФМ підлягає нагляду та контролю зі сторони уповноваженого державного органу – суб'єкта державного ФМ. Зокрема, згідно статті 18 Закону, повноваження суб'єктів державного ФМ розподіляються наступним чином:

1. НБУ здійснює державне регулювання та нагляд у сфері протидії ЛДОЗШ щодо банків (філій іноземних банків), кредитних спілок, страховиків (перестраховиків), ломбардів, а також інших установ, визначених у статті 18 Закону.

2. НКЦПФР здійснює державне регулювання та нагляд у сфері протидії ЛДОЗШ щодо всіх видів бірж, які здійснюють фінансові операції з товарами, професійних учасників фондового ринку (у тому числі Центральний депозитарій цінних паперів), а також інших установ, визначених у статті 18 Закону.

3. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері протидії ЛДОЗШ здійснює державне регулювання та нагляд щодо аудиторів, бухгалтерів, суб'єктів, що надають консультації у сфері оподаткування, суб'єктів, які проводять лотереї або азартні ігри, а також інших установ, визначених у статті 18 Закону.

4. Міністерство юстиції України здійснює державне регулювання та нагляд у сфері протидії ЛДОЗШ щодо адвокатів, адвокатських бюро та об'єднань, юристів, нотаріусів, а також інших установ, визначених у статті 18 Закону.

5. Міністерство цифрової трансформації України здійснює державне регулювання та нагляд у сфері протидії ЛДОЗШ щодо постачальників послуг, які пов'язані з обігом віртуальних активів,

Зазначені п'ять суб'єктів державного ФМ зобов'язані спостерігати за діяльністю суб'єктів первинного ФМ шляхом проведення перевірок (як планових, так і позапланових), застосування відповідних заходів впливу у разі порушення вимог законодавства у сфері ЛДОЗШ і т.п. У разі виявлення будь-яких

правопорушень суб'єктом первинного ФМ, суб'єкт державного ФМ має проінформувати про це спеціально уповноважений орган, а також зазначити інформацію про заходи, які були застосовані до такого суб'єкта первинного ФМ з метою запобігання та протидії ЛДОЗШ.

Як вже було зазначено, ДСФМУ є одним з ключових суб'єктів державного ФМ, який було створено у 2002 році як підрозділ фінансової розвідки з метою протидії ЛДОЗШ та фінансуванню тероризму. Основним завданням ДСФМУ є оцінка та аналіз отриманих від суб'єктів первинного ФМ повідомлень щодо підозрілих фінансових операцій, а також передача відпрацьованих матеріалів правоохоронним органам у разі виявлення підозр щодо ЛДОЗШ.

ДСФМУ активно співпрацює зі світовими організаціями та установами, які займаються питаннями щодо протидії ЛДОЗШ та фінансуванню тероризму (FATF, Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), ЄС, Світовий банк, МВФ, Егмонтська група підрозділів фінансових розвідок, ООН та ін.) [22]. Окрім цього, на сьогоднішній день ДСФМУ співпрацює більше ніж зі 150 підрозділами фінансових розвідок інших країн та отримує від іноземних партнерів інформацію, яка може бути пов'язана з ЛДОЗШ та фінансуванню тероризму.

Ще одним не менш важливим державним органом ФМ є НБУ, оскільки, як показала практика, саме через банки здійснюються майже всі тіньові операції. Тому, основним завданням НБУ у сфері протидії ЛДОЗШ є постійний нагляд за банківськими установами з метою зниження рівня ризику залучення банківського сектору до тіньового бізнесу та, відповідно, підвищення рівня довіри населення до вітчизняних банків.

Діяльність НБУ у сфері протидії ЛДОЗШ здійснюється відповідно до Міжнародних стандартів з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення FATF [7,23]. Відповідно до

цих стандартів, НБУ встановлює до банківських установ та інших суб'єктів первинного ФМ вимоги щодо боротьби з ЛДОЗШ та слідкує за їх дотриманням.

Зокрема, вимоги НБУ стосуються перевірки банком своїх клієнтів на початку їх співпраці та аналізу фінансових операцій, які вони мають намір здійснити. Тому, з метою виявлення ранніх ознак підозрілості фінансових операцій у розділі 3 Закону визначено операції, які підлягають ФМ. На рисунку 1.5 наведено інформацію щодо порогових та підозрілих фінансових операцій.

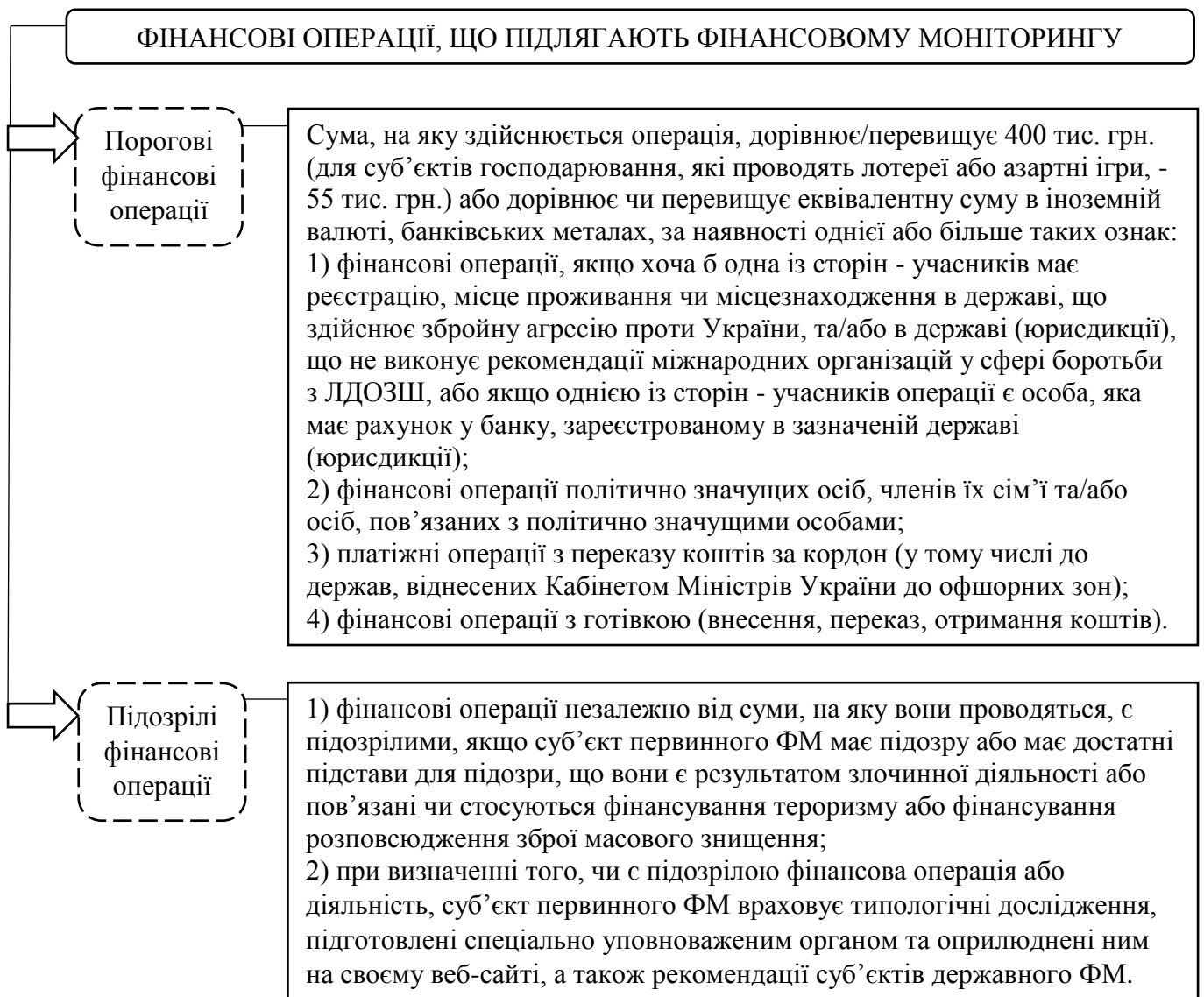

Рисунок 1.5 – Фінансові операції, що підлягають ФМ [8]

Зазначені на рисунку 1.5 характеристики порогових та підозрілих фінансових операцій дають змогу банкам, а точніше уповноваженим особам банку, які здійснюють первинний ФМ, зосереджувати свою увагу та здійснювати моніторинг найбільш ризикових операцій, проведення яких може бути пов'язане з ЛДОЗШ. Наявність навіть декількох основних описів порогових та підозрілих операцій значно полегшують банківській установі процес дослідження клієнтів, але зазначених на рисунку 1.5 орієнтирів недостатньо, щоб уповноважена особа банку могла з упевненістю віднести фінансову операцію до незаконної та тіньової, тому СФМ України ґрунтується на взаємопов'язаній роботі суб'єктів двох рівнів.

Таким чином, дослідивши теоретичні основи функціонування існуючої СФМ України, можемо стверджувати, що на сьогодні дана система розроблена відповідно до міжнародних рекомендацій у сфері протидії ЛДОЗШ, а тому має всі необхідні складові для проведення ефективного ФМ. Окрім цього, наявне законодавство у цій сфері дає змогу чітко регламентувати процес ФМ на кожному з рівнів його здійснення. Однак, сьогодні, незважаючи на наявність чітко сформованої СФМ України, рівень тіньової економіки продовжує зростати через непередбачувані зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Тому, зараз СФМ України повинна бути достатньо гнучкою та здатною підлаштовуватись під неочікувані події, які наразі почали відбуватися в нашій країні.

2 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ З МЕТОЮ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1 Оцінка рівня тіньової економіки України та визначення факторів, що на нього впливають

Очевидно, розвиток тіньової економіки прямо впливає на зниження рівня економічної безпеки країни, оскільки незаконні фінансові махінації дають можливість відмивати нелегально отримані доходи, а також виводити капітал за межі країни, що провокує підвищення рівня злочинності. З огляду на це, всі установи, що надають фінансові послуги, повинні чітко відслідковувати та контролювати кожну фінансову операцію своїх клієнтів з метою недопущення проведення ними тіньових махінацій та, відповідно, зростання рівня розвитку тіньової економіки.

Однак, як показала світова практика, тіньова економіка присутня та має розвиток навіть у провідних країнах світу, в яких, незважаючи на наявність чітко сформованих та ефективно діючих систем боротьби з ЛДОЗШ, також відбуваються тіньові махінації з метою відмивання доходів. Тому, починаючи з 2012 р. і до сьогоднішнього дня щорічно здійснюється розрахунок Базельського індексу протидії відмиванню коштів (далі – БПВК) – The Basel AML Index.

БПВК є незалежним світовим показником, який дає можливість розрахувати рівень ризику ЛДОЗШ країни шляхом оцінки основних індикаторів тіньової економіки у п'ятьох сферах: якості системи протидії ЛДОЗШ, хабарництва та корупції, фінансової прозорості та стандартів, громадської прозорості та підзвітність, правових та політичних ризиків (додаток Б).

Сутність БПВК закладається в тому, що даний показник не дає змогу виміряти фактичні обсяги відмивання коштів, а оцінює лише рівень ризику ЛДОЗШ

країни. На основі цього індексу формується рейтинг країн світу з метою відображення загальної картини ступенів ризику відмивання коштів різних країн і оцінки змін значень цих показників в часі. У таблиці 2.1 наведено фактичні значення БПВК різних країн світу впродовж 2017-2021 рр.

Таблиця 2.1 – Базельський індекс протидії відмиванню коштів різних країн світу протягом 2017-2021 рр. [24]

Країна	2017		2018		2019		2020		2021		Відхилення	
	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг
Австралія	4,49	131	4,06	115	3,97	110	3,84	124	3,65	115	-0,84	-16
Афганістан	8,38	2	8,28	3	7,76	4	8,16	1	-	-	-0,22	-1
Бельгія	4,66	123	4,46	100	4,29	103	3,98	118	4,01	108	-0,65	-15
Великобританія	4,81	118	4,23	106	4,13	106	4,02	116	3,63	117	-1,18	-1
Греція	5,11	105	4,56	96	4,56	96	3,73	127	3,71	114	-1,40	9
Данія	4,05	140	4,11	114	3,95	111	3,46	132	3,56	118	-0,49	-22
Єгипет	5,66	87	5,35	62	4,55	98	4,96	82	4,84	80	-0,82	-7
Індія	5,58	88	5,28	68	5,60	51	5,15	70	-	-	-0,43	-18
Іспанія	4,87	114	4,45	101	4,42	100	3,66	129	3,88	112	-0,99	-2
Італія	5,41	95	5,09	77	4,99	75	4,61	99	4,55	94	-0,86	-1
Канада	5,14	103	4,92	86	4,92	79	4,68	94	4,25	101	-0,89	-2
Китай	6,53	51	6,02	40	6,59	19	6,76	18	6,69	21	0,16	-30
Кіпр	4,87	115	5,01	80	5,01	74	4,81	88	4,61	91	-0,26	-24
Литва	3,67	145	3,12	127	3,55	119	3,51	131	3,43	121	-0,24	-24
Молдова	5,43	92	5,37	61	5,29	61	5,14	71	4,70	87	-0,73	-5
Німеччина	4,78	121	4,44	102	4,49	99	4,42	107	4,21	102	-0,57	-19
Норвегія	4,56	127	4,12	112	3,91	114	3,19	136	3,50	120	-1,06	-7
Польща	4,50	130	4,38	104	4,34	102	4,36	110	4,39	97	-0,11	-33
Португалія	4,90	112	4,66	93	4,10	107	3,66	128	4,00	110	-0,90	-2
Росія	6,22	64	5,83	47	5,75	48	5,51	52	5,24	58	-0,98	-6
Словенія	4,02	141	3,75	123	3,70	117	3,35	133	3,37	122	-0,65	-19
США	4,85	116	5,00	82	5,03	72	4,57	100	4,32	99	-0,53	-17
Туреччина	6,65	43	6,11	38	6,19	33	5,76	41	5,54	49	-1,11	6
Україна	6,52	52	6,06	39	6,01	37	5,23	67	5,09	65	-1,43	13
Фінляндія	3,04	146	2,57	129	3,17	124	2,97	139	2,88	128	-0,16	-18
Франція	4,52	128	4,12	113	4,09	108	3,92	122	3,52	119	-1,00	-9
Чехія	4,57	126	4,12	111	4,15	105	4,29	112	3,81	113	-0,76	-13
Швейцарія	5,15	102	5,33	64	4,96	78	4,74	93	4,55	95	-0,60	-7
Швеція	4,25	138	3,75	122	3,51	121	3,32	134	3,12	126	-1,13	-12
Японія	5,36	98	5,11	75	5,02	73	5,16	69	4,70	86	-0,66	-12

БПВК визначається за бальною шкалою від 0 до 10, яку умовно можна поділити на три рівні ризику: від 0 до 4 – низький рівень ризику ЛДОЗШ, від 4 до 7 – середній, від 7 до 10 – високий. Відповідно до даних, наведених у таблиці 2.1, бачимо, що протягом 2017-2021 рр. приблизно у 70% країн спостерігається середній

рівень ризику відмивання коштів, у 20% країн – низький, та у 10% країн – високий. Однак, варто зазначити, що протягом аналізованого періоду помітна тенденція до зменшення значення БПВК майже у всіх країнах, які включені до рейтингу, що свідчить про зниження рівня ризику ЛДОЗШ в більшості країн світу.

Відповідно до даних, що наведені у таблиці 2.1, можемо стверджувати, що найвищий рівень ризику ЛДОЗШ протягом досліджуваного періоду притаманний такій країні як Афганістан, оскільки значення БПВК цієї країни у 2017-2020 рр. коливалося в межах від 8,38 до 7,76 балів, що свідчить про досить високий рівень здійснення тіньових процесів в країні. Також підтвердженням цього є ранг Афганістану серед інших країн рейтингу, оскільки ця країна протягом аналізованого періоду завжди була в першій п'ятірці з країнами (Гаїті, М'янма, Лаос, Мозамбик), яким притаманний високий рівень ризику ЛДОЗШ. Окрім цього, за результатами розрахунку БПВК у 2020 р. Афганістан взагалі очолив рейтинг, посівши перше місце та продемонструвавши найвищий рівень ризику ЛДОЗШ серед всіх країн рейтингу. Як свідчать результати розрахунку БПВК, основними передумовами високого рівня ризику ЛДОЗШ в Афганістані є готівкова економіка, корупція, торгівля зброєю, наркотиками та людьми.

Спираючись на значення БПВК протягом 2017-2021 рр., можемо зазначити, що найнижчий рівень ризику ЛДОЗШ спостерігається у таких країнах як Фінляндія, Словенія, Литва, Норвегія, Франція, Данія, Великобританія, Австралія, Іспанія та Чехія, оскільки значення індексів цих країн протягом досліджуваного періоду були найнижчими. Більш того, кожного року значення БПВК зазначених країн зменшувалось, що свідчить про мінімізацію ризику ЛДОЗШ у цих країнах шляхом проведення заходів детінізації економіки.

Варто зазначити, що відповідно до інформації, яка наведена в таблиці 2.1, більшість країн, які ввійшли до рейтингу БПВК, протягом 2017-2021 рр. зуміли понизити рівень ризику відмивання коштів. Найбільш помітні позитивні зміни значення індексу протягом досліджуваного періоду спостерігаються в таких

країнах як: Україна (зменшення індексу на 1,43 бали у 2021 р. у порівнянні з 2017 р.), Греція (зменшення індексу на 1,40 бали у 2021 р. у порівнянні з 2017 р.) та Великобританія (зменшення індексу на 1,18 бали у 2021 р. у порівнянні з 2017 р.). Тобто, Україна протягом останніх п'яти років поступово, але впевнено, намагалась не тільки утримувати ризик ЛДОЗШ на середньому рівні, але й мінімізувати його, про що свідчить зниження значення Базельського індексу.

Тому, з метою більш детального вивчення рівня тінізації економіки України протягом останніх років, на рисунку 2.1 наглядно продемонстровано динаміку зміни БПВК України протягом 2012-2021 рр..

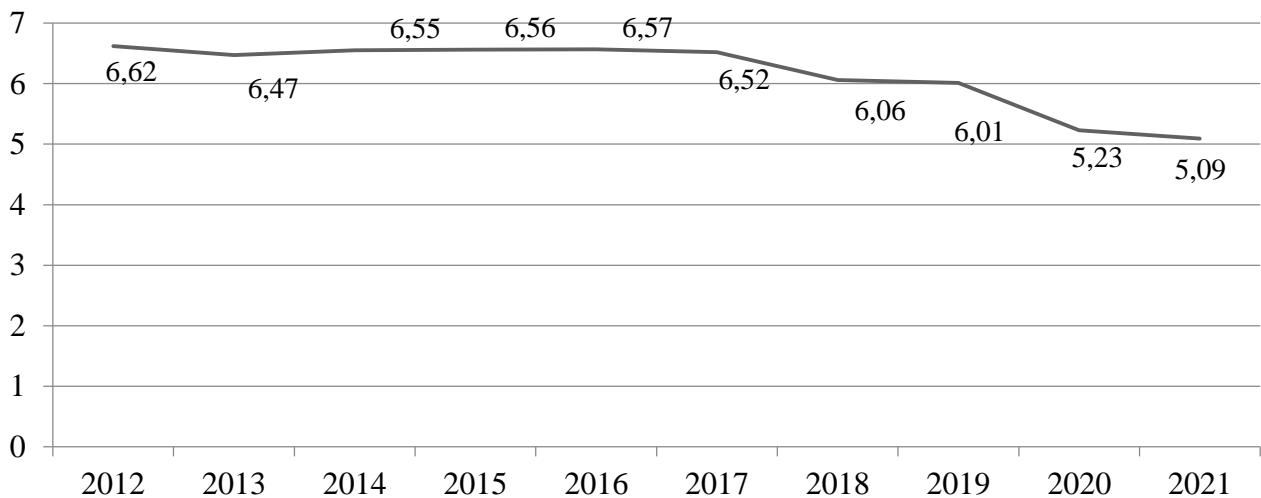

Рисунок 2.1 – Динаміка значення БПВК України протягом 2012-2021 рр. [24]

Відповідно до інформації, яка зображена на рисунку 2.1, можемо сказати, що значення БПВК нашої країни протягом 2012-2021 рр. коливалося в межах від 6,62 балів в 2012 р. до 5,09 балів в 2021 р., що свідчить про середній рівень ризику ЛДОЗШ України протягом аналізованого періоду. Відповідно до Звіту БПВК, найслабкішими сферами, що провокують поширення процесів відмивання грошей в Україні та, відповідно, підвищення рівня тіньової економіки протягом 2012-2021 рр., є корупція та підкуп, проблеми з політичними та громадянськими правами, свобода засобів масової інформації та незалежність судової влади [24].

За допомогою графіку, який наведено на рисунку 2.1, ми можемо побачити, як значення БПВК напряму залежить від політичної та економічної ситуації в країні, оскільки під час розгортання кризи в Україні протягом 2014-2016 рр., значення БПВК поступово зростало разом із підвищенням рівня тінізації економіки країни. Тому, враховуючи воєнні події, які сьогодні відбуваються в Україні, у 2022 році не варто очікувати збереження тенденції щодо зниження значення БПВК, оскільки, як показала практика, воєнні дії на території країни завжди провокують підвищення рівня злочинності, а разом з цим й розвиток тіньових процесів та, відповідно, відмивання та виведення капіталу.

Отже, підсумовуючи все вищенаведене, можемо стверджувати, що, спираючись на БПВК, рівень ризику відмивання доходів в Україні протягом 2017-2021 рр. поступово знижувався. Однак, варто зазначити, що відповідно до аналітичних записок Міністерства економіки, рівень тіньової економіки України протягом 2019-2021 рр. помітно зростає. Тому, з метою оцінки рівня тіньової економіки України, доречно також розглянути динаміку зміни даного показника протягом останніх десяти років відповідно до досліджень Мінекономіки (рис. 2.2).

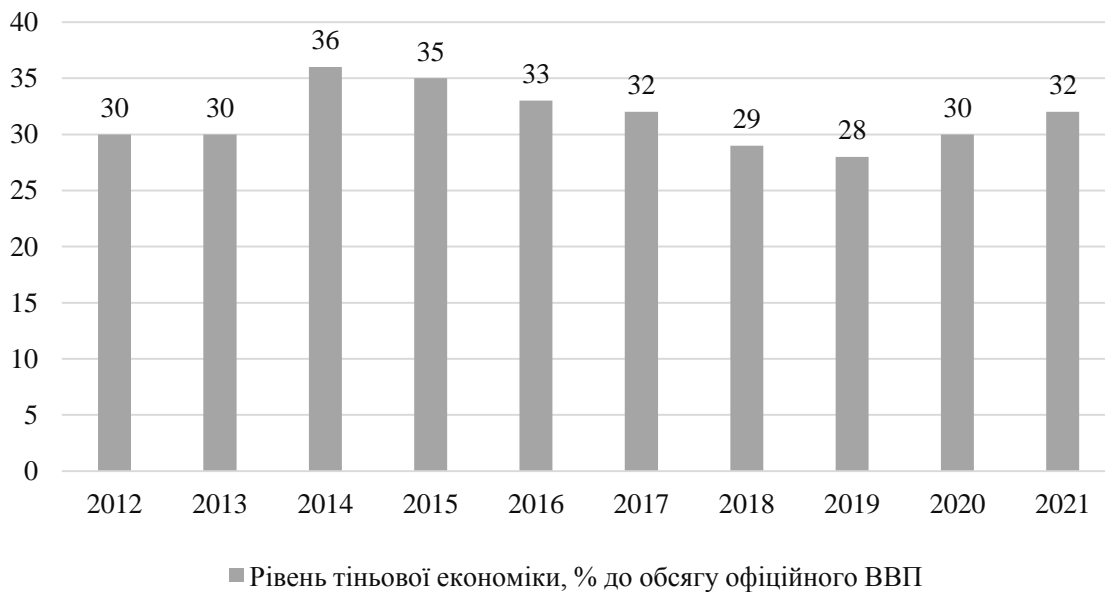

Рисунок 2.2 – Динаміка рівня тіньової економіки України у 2012-2021 рр. [6]

Тобто, інформація, що наведена на рисунку 2.2, свідчить про те, що найвищий рівень тіньової економіки України (36% до обсягу ВВП) припадає на 2014 р., коли в нашій країні починає розгортатися важка політична та економічна ситуація, що пов'язана з початком воєнних подій на сході країни. Але вже у 2015 р. рівень тіннізації економіки знову починає знижуватись і станом на 2019 р. становив 28% до обсягу офіційного ВВП.

Проте, варто зазначити, що початок коронакризи у 2020 р. стимулював розвиток тіньових махінацій та, відповідно, підвищення рівня тіннізації економіки. Так, станом на 2021 р. рівень тіньової економіки України становив 32% від ВВП, що є достатньо негативним явищем, оскільки це свідчить про те, що майже третина економіки країни знаходиться в тіні та є нелегальною.

Зокрема, з метою визначення найслабкіших сфер діяльності економіки України з точки зору тіннізації процесів, доречно розглянути та оцінити рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, що наведено на рисунку 2.3.

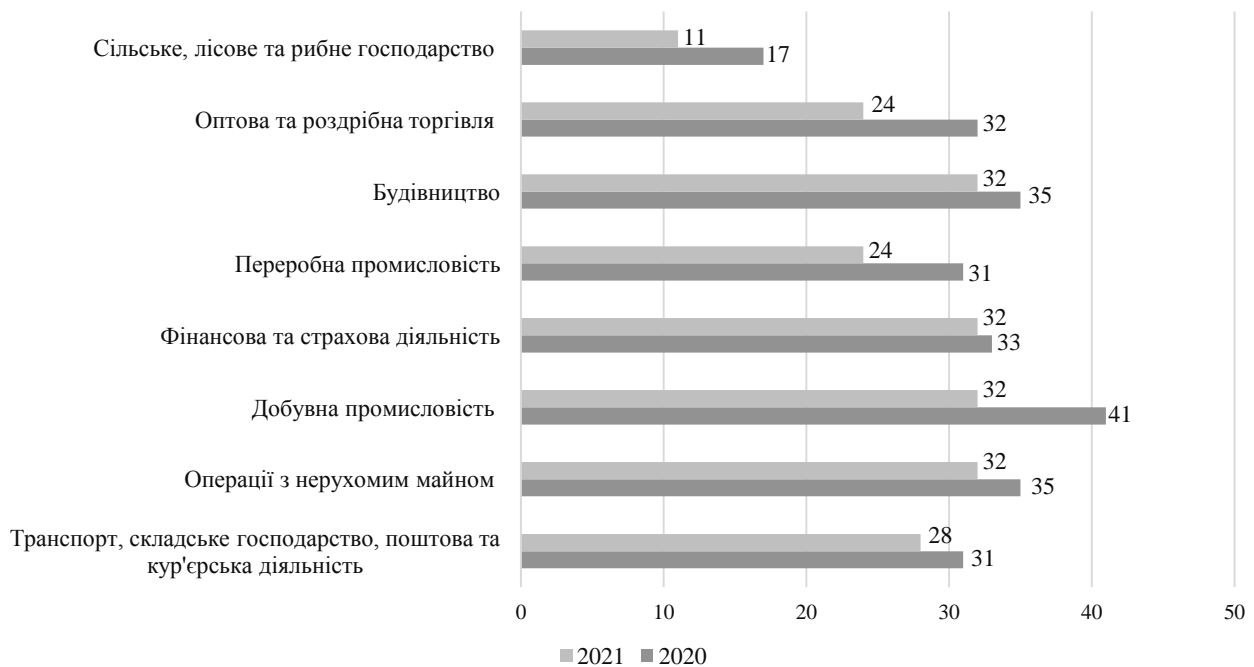

Рисунок 2.3 – Рівень тіньової економіки України за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВВП відповідного ВЕД [6]

Спираючись на інформацію, що наведена на рисунку 2.3, можемо стверджувати, що у 2020 р. найвищий рівень тінізації процесів спостерігався у такому виді економічної діяльності як добувна промисловість (41% від обсягу офіційного ВДВ). Для всіх інших видів економічної діяльності даний показник у 2020 р. знаходився в межах 31-35%, окрім сільського, лісового та рибного господарства, оскільки для цих видів діяльності рівень тінізації процесів у 2020 р. становив лише 17% від офіційного ВДВ. Тобто, у 2020 р. рівень тінізації економіки по зазначеним видам діяльності є досить високим, що, в першу чергу, було спричинено початком пандемії коронавірусу та, відповідно, складністю ведення діяльності у дистанційному режимі.

Протягом 2021 р. ситуація дещо покращилась, оскільки за кожним зазначеним видом економічної діяльності прослідковується зменшення частки тіньового сектору. Зокрема, найбільш помітне зниження рівня тінізації операцій у 2021 р. було у добувній промисловості (на 9 в.п.), оптовій та роздрібній торгівлі (на 8 в.п.), а також у переробній промисловості (на 7 в.п.). У першу чергу, зазначені позитивні зміни відбулись через покращення результатів діяльності підприємств зазначених ВЕД у 2021 р. шляхом пристосування суб'єктів господарювання до нових коронавірусних реалій.

Відповідно до досліджень Міністерства економіки, основними причинами прискорення розвитку тіньової економіки в Україні протягом 2020-2021 рр. є:

- низький рівень захисту прав власності (у тому числі інтелектуальної);
- недосконалість судової системи, яка підвладна політичному тиску;
- достатньо високий ступінь корупції;
- втрата контролю за деякими територіями країни під час збройної агресії Росії проти України, що провокує використання схем контрабанди товарами.

Однак, варто відмітити, що у глобальному розумінні одним з основних факторів здійснення нелегальних фінансових операцій та, відповідно, стимулювання розвитку тіньової економіки є наявність в грошовому обороті

значних обсягів готівки. Оскільки, враховуючи те, що готівкові операції майже неможливо відстежувати та контролювати, більшість тінювих махінацій здійснюється саме з готівкою. Тому, поширення безготівкових фінансових операцій, які набагато легше відслідковувати та контролювати, дасть змогу знизити потребу у готівкових грошах та, відповідно, зменшити рівень відмивання доходів. Отже, при оцінці рівня тінювої економіки України доречно розглянути та порівняти між собою обсяги готівкових та безготівкових операцій, що здійснюються клієнтами вітчизняних банків (рисунок 2.4).

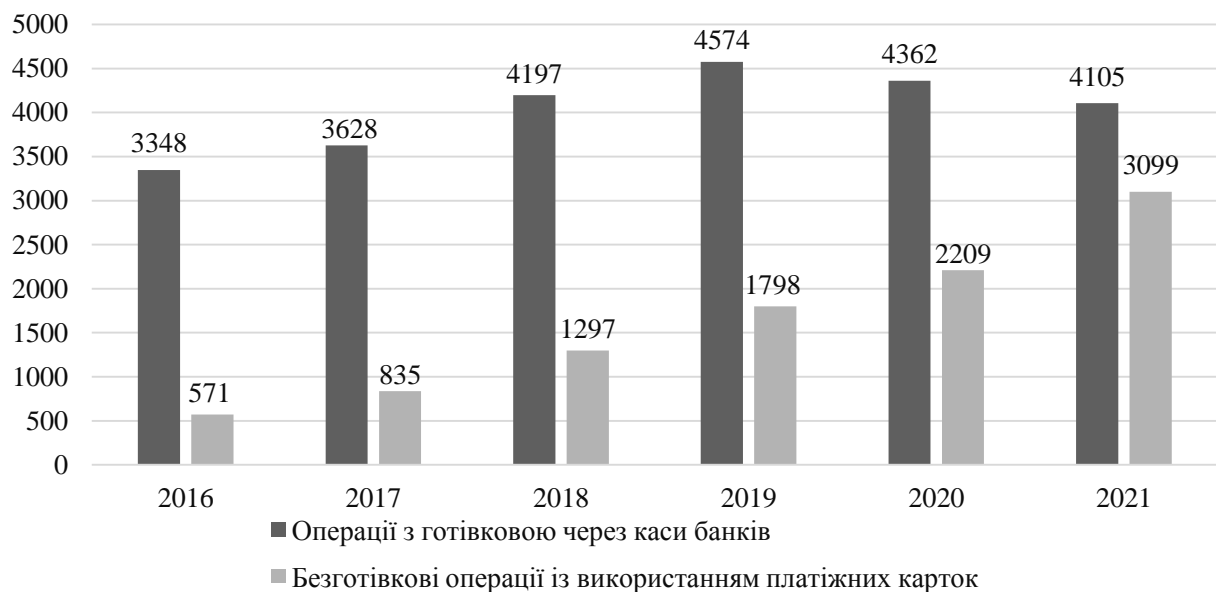

Рисунок 2.4 – Обсяги готівкових та безготівкових операцій, що здійснюються клієнтами вітчизняних банків протягом 2016-2021 рр., млрд. грн. [25]

Відповідно до даних, що наведені на рисунку 2.4, ми розуміємо, що протягом 2016-2019 рр. обсяги готівкових операцій клієнтів через каси банків зросли на 1226 млрд. грн. (від 3348 млрд. грн. у 2016 р. до 4574 млрд. грн. у 2019 р.). У цей період зросли й обсяги безготівкових операцій на 1227 млрд. грн. (від 571 млрд. грн. у 2016 р. до 1798 млрд. грн. у 2019 р.). Тобто темпи приросту безготівкових операцій протягом 2016-2019 рр. були вищими за темпи приросту готівкових операцій.

Однак, протягом 2016-2019 рр. готівкові операції все ще значно перевищували безготівкові, що свідчить про швидкі темпи обертання готівки в обороті та можливість використання готівки з метою здійснення незаконних операцій.

Починаючи з 2020 р. і до сьогоднішнього дня, обсяги операцій з готівкою через каси банків зменшуються. В першу чергу, це пов'язано з пандемією коронавірусу, яка розпочалась взимку 2020 р., а також з прискоренням розвитку інформаційних технологій. Відповідно, протягом 2020-2021 рр. безготівкові операції почали досить швидко поширюватись серед клієнтів українських банків, і вже станом на кінець 2021 р. безготівкові операції за обсягами проведення майже наздогнали готівкові. Тобто, сьогодні спостерігається позитивна тенденція щодо поширення безготівкових розрахунків, збереження якої дасть змогу не тільки зменшити обсяги готівкових операцій, але й знизити ймовірність використання готівкових коштів з метою відмивання грошей.

Таким чином, проаналізувавши основні показники, що характеризують ступінь розвитку тінізації економіки країни, ми дійшли висновку, що протягом останніх п'яти років рівень тіньової економіки України можна оцінити як вище середнього. Підтвердженням цього є середні значення БПВК, достатньо високий рівень тінізації економіки відповідно до розрахунків Міністерства економіки України, а також наявність значних обсягів готівки в обігу. Окрім цього, розгортання воєнних дій на сході країни у 2014 р., поширення пандемії коронавірусу, а також початок повномасштабної війни Росії проти України на початку 2022 р., зумовили прискорення розвитку тіньової економіки України протягом останніх декількох років. Тому, не зважаючи на наявність позитивних тенденцій щодо зниження значення БПВК та поширення безготівкових розрахунків, у 2022 р. рівень тіньової економіки України значно збільшився, що зумовлює необхідність посилення ефективності діяльності СФМ.

2.2 Аналіз результатів здійснення фінансового моніторингу в Україні

Як вже було зазначено, рівень тіньової економіки України сьогодні має активний розвиток через непередбачувані негативні зміни як внутрішнього, так і зовнішнього по відношенню до країни середовища. Події, які відбуваються в Україні та світі протягом останніх років, а саме розгортання воєнних дій на сході нашої країни, поширення пандемії коронавірусу, повномасштабна війна Росії проти України, тільки стимулюють розвиток тіньових процесів в нашій країні. Тому, очевидно, що сьогодні зменшення рівня тінізації економіки України можливе лише шляхом прикладення спільних зусиль суб'єктів первинного та державного ФМ для вчасного виявлення підозрілих фінансових операцій, які можуть бути здійсненні клієнтами банків та інших небанківських установ (далі – НФУ) з метою ЛДОЗШ.

Тобто, при аналізі результатів здійснення ФМ, в першу чергу, необхідно розглянути такий показник як динаміка отриманих повідомлень від суб'єктів первинного ФМ щодо порогових та підозрілих операцій клієнтів. Графічно дану інформацію наведено на рисунку 2.5.

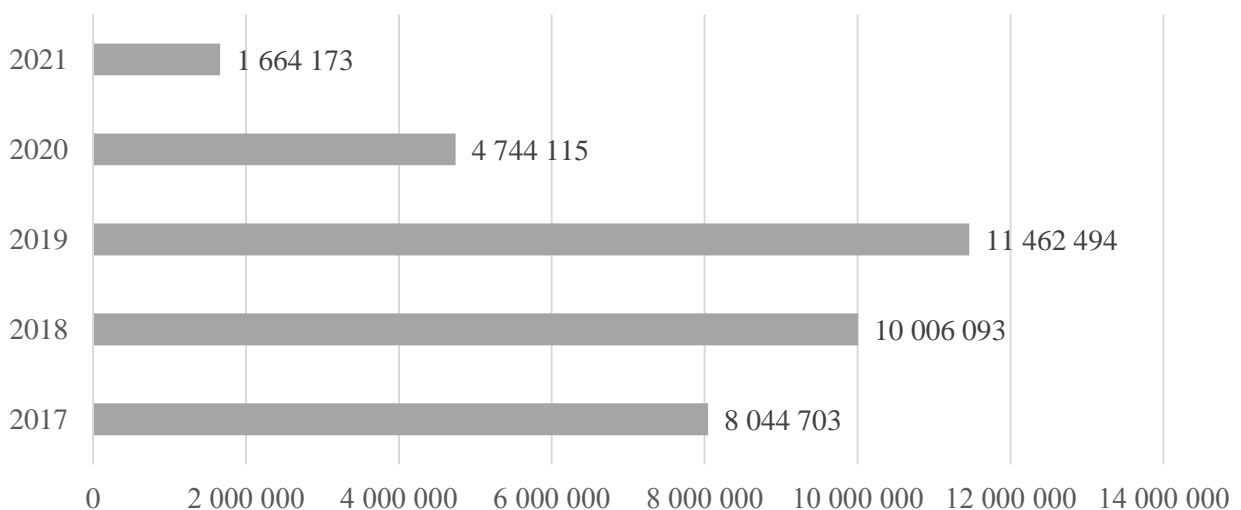

Рисунок 2.5 – Динаміка отриманих повідомлень від суб'єктів первинного ФМ щодо порогових та підозрілих операцій протягом 2017-2021 рр. [26]

Відповідно до даних, що наведені на рисунку 2.5, можемо чітко побачити, що протягом 2017-2019 рр. кількість отриманих повідомлень від суб'єктів первинного ФМ щодо порогових та підозрілих операцій помітно зростала. Однак, у 2020 р. спостерігається значне зменшення кількості таких повідомлень (від 11 462 494 повідомлень у 2019 р. до 4 744 115 повідомлень у 2020 р.). Тобто, у 2020 р. ДСФМУ отримала майже у 2,5 рази менше повідомлень про фінансові операції у порівнянні з попереднім роком. У 2021 р. кількість отриманих повідомлень знову зменшилась у порівнянні з 2020 р. майже у три рази.

Варто відмітити, що зазначена тенденція щодо зменшення кількості отриманих повідомлень від суб'єктів первинного ФМ щодо порогових та підозрілих операцій у 2020-2021 рр. не свідчить про значне зниження рівня здійснення фінансових махінацій клієнтами банків та НФУ. Така ситуація виникла через внесення змін до Закону наприкінці 2019 р. щодо нового підходу до виявлення порогових та підозрілих операцій, а також зменшення кількості критеріїв до операцій, які підлягають ФМ.

Якщо розглядати отримані Держфінмоніторингом повідомлення щодо фінансових операцій, які підлягають ФМ, у розрізі суб'єктів первинного ФМ, стає очевидно, що основними інформаторами щодо порогових та підозрілих операцій є банки та НФУ. У таблиці 2.2 наведено інформацію щодо кількості та питомої ваги поданих повідомлень банками та НФУ про операції, які підлягають ФМ, протягом останніх п'яти років.

Таблиця 2.2 – Кількість поданих повідомлень банками та НФУ до ДСФМУ про операції, які підлягають ФМ, протягом 2017-2021 рр. [26]

Рік	Банки		НФУ	
	Кількість, шт.	Питома вага, %	Кількість, шт.	Питома вага, %
2017	7 940 799	99,09	72 701	0,91
2018	9 871 608	99,02	98 184	0,98
2019	11 327 040	99,04	110 334	0,96
2020	4 675 432	98,94	50 105	1,06
2021	1 638 483	98,71	21 394	1,29

Спираючись на дані, що наведені в таблиці 2.2, можемо стверджувати, що банки протягом останніх років залишаються ключовими інформаторами щодо фінансових операцій, які підлягають ФМ. Підтвердженням цього є значна питома вага поданих повідомлень банками про порогові та підозрілі операції, яка протягом 2017-2021 рр. коливалась в межах 98-99% від всіх отриманих Держфінмоніторингом повідомлень. Відповідно до цього, стає очевидно, що саме через банківські установи здійснюються майже всі тіньові махінації щодо ЛДОЗШ, а тому рівень тіньової економіки України напряму залежить від вміння уповноважених працівників банків вчасно розпізнавати та інформувати суб'єктів державного ФМ про підозрілі операції своїх клієнтів.

Незважаючи на те, що частка повідомлень до ДСФМУ про порогові та підозрілі операції від НФУ є незначною (не більше 1,29% від всіх повідомлень), доречно розглянути структуру отриманих повідомлень від небанківського сектору. Більш детальну інформацію щодо кількості та питомої ваги отриманих повідомлень від НФУ наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Кількість та частка поданих повідомлень НФУ про операції, які підлягають ФМ, у розрізі суб'єктів господарювання у 2020-2021 рр. [26,27]

Тип НФУ	2020		2021	
	Кількість, шт.	Питома вага, %	Кількість, шт.	Питома вага, %
Професійні учасники фондового ринку	26 730	53,55	18 202	85,08
Страхові установи	15 882	31,70	1 385	6,47
Інші суб'єкти господарювання, що надають фінансові послуги	6 489	12,95	843	3,94
Суб'єкти господарювання, які проводять лотереї	511	1,02	612	2,86
Нотаріуси	14	0,03	6	0,03
Інші суб'єкти первинного ФМ	479	0,96	346	1,62

Інформація, наведена в таблиці 2.3, свідчить про те, що найактивнішими у поданні повідомлень про фінансові операції, які підлягають ФМ, серед НФУ є професійні учасники фондового ринку. Питома вага їх повідомлень до ДСФМУ є

найбільшою (у 2020 р. – 53,55%, у 2021 р. – 85,08%) серед всіх учасників небанківського сектору, при чому кожного року спостерігається її збільшення шляхом значного зменшення питомої ваги повідомлень від страхових установ. Така тенденція виникла насамперед через збільшення кількості повідомлень про порогові та підозрілі операції від професійних учасників фондового ринку та зменшення кількості страхових установ в Україні.

Також при аналізі результатів проведення ФМ доречно розглянути розподіл взятих на облік повідомлень від суб'єктів первинного ФМ у розрізі ознак ФМ (порогові операції, підозрілі операції тощо). Даний розподіл протягом 2020-2021 рр. наведено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4 – Кількість та питома вага взятих на облік повідомлень від суб'єктів первинного ФМ у розрізі ознак ФМ протягом 2020-2021 рр. [26,27]

Ознака ФМ	2020		2021	
	Кількість, шт.	Питома вага, %	Кількість, шт.	Питома вага, %
з ознаками обов'язкового ФМ / порогові фінансові операції	4 562 082	96,54	1 582 370	95,33
з ознаками внутрішнього ФМ / підозрілі фінансові операції	146 484	3,10	76 501	4,61
з ознаками обов'язкового та внутрішнього ФМ / порогові та підозрілі фінансові операції	16 435	0,35	421	0,03
фінансові операції, що надійшли на запит щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій	536	0,01	585	0,04

Відповідно до таблиці 2.4, бачимо, що найбільшу кількість повідомлень Держфінмоніторинг отримує щодо порогових фінансових операцій, оскільки їх питома вага серед всіх взятих на облік повідомлень протягом останніх років перевищує 95%. Однак, варто зазначити, що починаючи з 2020 р. відбувається збільшення частки взятих на облік повідомлень щодо підозрілих фінансових операцій шляхом зменшення частки повідомлень щодо порогових операцій серед всіх взятих на облік повідомлень. Така ситуація відбувається через набрання

чинності у 2020 році нової редакції Закону від 06.12.2019, де було наведено новий підхід до визначення порогових та підозрілих операцій.

Очевидно, що не всі отримані повідомлення щодо операцій, які підлягають ФМ, передаються Держфінмоніторингом до правоохоронних органів. Лише незначна частка всіх повідомлень від суб'єктів первинного ФМ передається до правоохоронних органів після опрацювання Держфінмоніторингом цих повідомлень. Динаміка кількості переданих ДСФМУ матеріалів до правоохоронних органів наведена на рисунку 2.6.

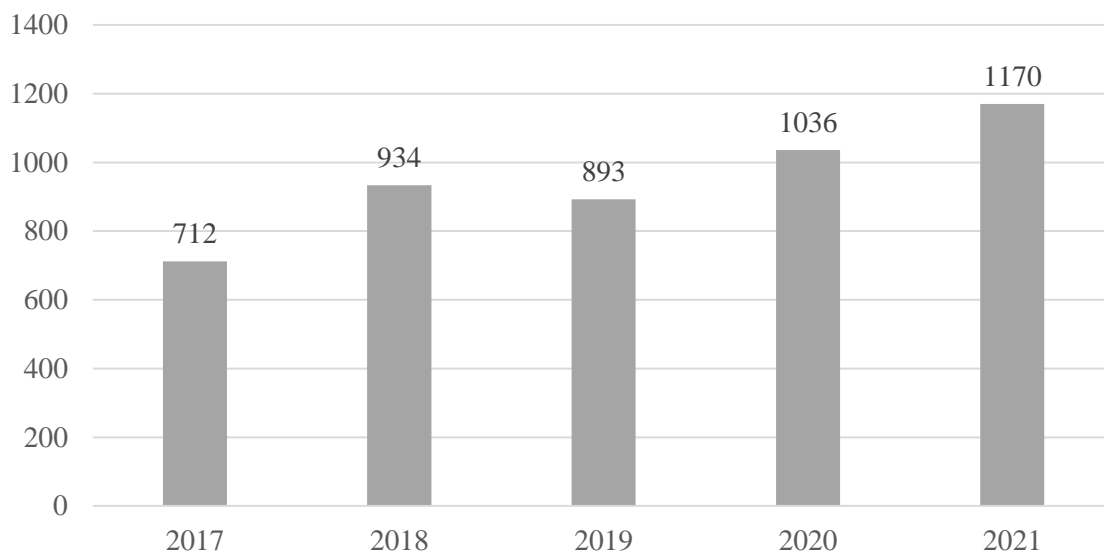

Рисунок 2.6 – Динаміка загальної кількості переданих ДСФМУ матеріалів до правоохоронних органів [28]

Дані, наведені на рисунку 2.6, свідчать про те, що, не зважаючи на зменшення загальної кількості отриманих повідомлень від суб'єктів первинного ФМ щодо порогових та підозрілих операцій у 2020-2021 рр., протягом останніх п'яти років спостерігається динаміка щодо збільшення кількості переданих ДСФМУ матеріалів до правоохоронних органів. Тобто, загальна кількість повідомлень щодо фінансових операцій, які підлягають ФМ, у 2021 р. зменшилась майже в 7 разів у

порівнянні з 2019 р., а кількість переданих ДСФМУ матеріалів до правоохоронних органів у 2021 р. збільшилась майже у 1,5 рази у порівнянні з 2019 р..

Отже, спираючись на все вищенаведене, можемо стверджувати, що зменшення кількості отриманих повідомлень від суб'єктів первинного ФМ щодо порогових та підозрілих операцій у 2020-2021 рр. не свідчить про зниження рівня здійснення тіньових фінансових операцій у цих роках, а є лише результатом набрання чинності у 2020 році нової редакції Закону від 06.12.2019, де було наведено новий підхід до визначення порогових та підозрілих операцій.

Правоохоронні органи, вивчивши та дослідивши матеріали, що надає ДСФМУ, розпочинають кримінальну справу щодо тих операцій, які в ході опрацювання були визначені ними незаконними та такими, що пов'язані з ЛДОЗШ. Відповідно до проведеної Національної оцінки ризиків у 2019 р., ДСФМУ виокремила декілька основних предикативних злочинів, що здійснюються з метою ЛДОЗШ. Структура найпоширеніших предикативних злочинів в Україні наведена на рисунку 2.7.

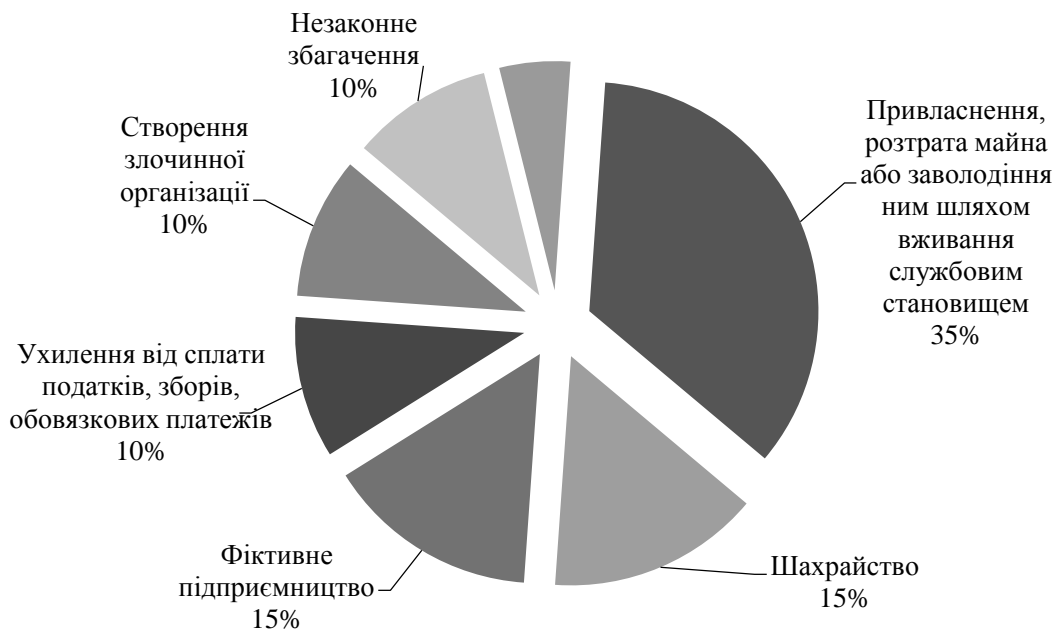

Рисунок 2.7 – Структура предикатних злочинів в Україні, що здійснюються з метою ЛДОЗШ станом на 01.01.2019 [29]

Враховуючи інформацію, що наведена на рисунку 2.7, можемо відмітити, що в Україні протягом останніх років основними предикативними злочинами, що пов'язані з ЛДОЗШ, були: зловживання службовим становищем (35%), шахрайство (15 %) та фіктивне підприємництво (15%). Тобто, відповідно до цього, розуміємо, що в Україні основними джерелами формування незаконних грошових потоків, які можуть бути використані для ЛДОЗШ, протягом останніх років є не кримінальна сфера (зброя, наркотики, торгівля людьми), а злочинні махінації, пов'язані із зловживанням службовим становищем, шахрайством і фіктивним підприємством.

Таким чином, здійснивши аналіз результатів проведення ФМ в Україні протягом останніх років, ми зрозуміли, що сьогодні тіньова економіка продовжує активно розвиватися в нашій країні шляхом здійснення незаконних махінацій через банківський сектор. Підтвердженням цього є значна питома вага отриманих повідомлень від банків щодо порогових та підозрілих операцій, яка протягом 2017-2021 рр. коливалась в межах 98-99% від всіх отриманих ДСФМУ повідомлень. Небанківський фінансовий сектор значно в меншій мірі інформує ДСФМУ про операції, які підлягають ФМ, і в основному такі повідомлення надходять від професійних учасників фондового ринку. Також, варто зазначити, що майже всі отримані ДСФМУ повідомлення від суб'єктів первинного ФМ стосуються порогових фінансових операцій, оскільки їх питома вага серед всіх взятих на облік повідомлень протягом останніх років перевищує 95%.

Також за допомогою проведеного аналізу, ми з'ясували, що, не зважаючи на зменшення кількості отриманих повідомлень від суб'єктів первинного ФМ у 2020-2021 рр., протягом останніх п'яти років спостерігається динаміка щодо збільшення кількості переданих ДСФМУ матеріалів до правоохоронних органів. Тому така ситуація не свідчить про зниження рівня здійснення тіньових фінансових операцій протягом 2020-2021 рр., оскільки зменшення кількості отриманих повідомлень щодо операцій, які підлягають ФМ, у цих роках відбулося через набрання чинності

у 2020 р. нової редакції Закону від 06.12.2019, де було наведено новий підхід до визначення порогових та підозрілих операцій.

Отже, спираючись на здійснений аналіз, можемо зазначити, що основними джерелами формування незаконних грошових потоків в Україні, які можуть бути використані для ЛДОЗШ, протягом останніх років є не кримінальна сфера (зброя, наркотики, торгівля людьми), а злочинні махінації, пов'язані із зловживанням службовим становищем, шахрайством і фіктивним підприємством. Тому сьогодні зменшення рівня тінізації економіки України можливе лише шляхом прикладення спільних зусиль суб'єктів первинного та державного ФМ для вчасного виявлення незаконних фінансових операцій, які можуть бути здійснені клієнтами банків та інших НФУ з метою ЛДОЗШ.

2.3 Методичний підхід щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем

Безсумнівно, спираючись на здійснені нами дослідження, можемо стверджувати, що сьогодні більшість тіньових махінацій здійснюється через банківський сектор, а тому рівень тіньової економіки України напряму залежить від вміння вітчизняних банків вчасно розпізнавати підозрілі дії своїх клієнтів, а також інформувати про такі операції суб'єктів державного ФМ. Враховуючи те, що більше 98% від всіх повідомлень отриманих Держфінмоніторингом щодо порогових та підозрілих операцій надходять від банківських установ, стає очевидно, що ризик залучення банків до тіньових схем є найвищим серед всіх суб'єктів первинного ФМ. Тому, на наш погляд, ФМ, як основний інструмент боротьби з тіньовою економікою, обов'язково має включати оцінку рівня ризику залучення банків до тіньових схем.

Відповідно до вищезазначеного, вважаємо за доцільне запропонувати методичний підхід щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем, який дасть змогу визначити реальну ймовірність здійснення незаконних фінансових операцій через конкретну банківську установу. При розробці власної методики щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем нами було досліджено декілька найбільш вдалих та працюючих, на наш погляд, методик відомих вітчизняних та зарубіжних вчених (додаток В), однак більш за все ми спирались на методику української економістки Смагло О. В. [30].

Запропонований нами підхід щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем може бути використаний як на первинному рівні ФМ, так і на державному. Зокрема, наведеною нами методикою може користуватися:

- безпосередньо банківська установа з метою визначення ймовірності свого залучення до тіньових схем клієнтів;
- Національний банк України з метою визначення періодичності перевірок банківської установи з питань ФМ.

Сутність запропонованої нами методики полягає у розрахунку інтегрального показника ймовірності залучення банків до тіньових схем, який складається з чотирьох базових ризиків: ризик операції (послуги), ризик клієнта, ризик країни та ризик, пов'язаний з недотриманням банком законодавства у сфері ЛДОЗШ. Кожний з базових ризиків має декілька основних показників для розрахунку та оцінювання за бальною шкалою від 1 до 3, де 1 бал – низький рівень ризику, 2 бали – середній, 3 бали – високий. Детальну інформацію щодо чотирьох базових ризиків та показників, що їх характеризують, наведено в таблиці 2.5.

Звісно, перелік показників ризику залучення банку до тіньових схем, що наведено в таблиці 2.5, є базовим, оскільки він може доповнюватись та коригуватись з урахуванням специфіки діяльності конкретної банківської установи, а також подій, які відбуваються в світі та країні на момент застосування запропонованої методики.

Таблиця 2.5 – Бальна методика оцінки чотирьох базових ризиків залучення банків до тіньових схем [30]

№ з/п	Ризик	Критерії ризику	Рівень ризику	Бальна оцінка
R₁ – ризик клієнта банку				
1	Частка клієнтів з високим рівнем ризику ЛДОЗШ у загальній структурі клієнтів	більше 50%	високий	3
		від 10% до 50%	середній	2
		менше 10%	низький	1
2	Частка клієнтів, які є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у структурі клієнтів з високим рівнем ризику ЛДОЗШ	більше 70%	високий	3
		від 30% до 70%	середній	2
		менше 30%	низький	1
3	Частка клієнтів, які є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у загальній структурі клієнтів	більше 50%	високий	3
		від 10% до 50%	середній	2
		менше 10%	низький	1
R₂ – ризик операції (послуги) банку				
4	Частка операцій, які віднесено до внутрішнього ФМ, за якими прийнято рішення не надсилати інформацію до ДСФМУ	більше 50%	високий	3
		від 10% до 50%	середній	2
		менше 10%	низький	1
5	Частка операцій, які зареєстровані за ознаками обов'язкового ФМ від загальної кількості фінансових операцій банку	більше 50%	високий	3
		від 10% до 50%	середній	2
		менше 10%	низький	1
6	Частка анульованих операцій до моменту надання інформації ДСФМУ від загальної кількості фінансових операцій з ознаками внутрішнього або обов'язкового ФМ	більше 50%	високий	3
		від 10% до 50%	середній	2
		менше 10%	низький	1
7	Частка здійснених банком високо ризикованих операцій, відповідно до переліку НБУ, в загальній структурі операцій банку (додаток В)	більше 50%	високий	3
		від 10% до 50%	середній	2
		менше 10%	низький	1
R₃ – ризик країни				
8	Рівень тіньової економіки країни, відповідно до досліджень Міністерства економіки або інших уповноважених на це органів	більше 30% від ВВП	високий	3
		від 10% до 30% від ВВП	середній	2
		менше 10% від ВВП	низький	1
9	Значення Базельського індексу протидії відмивання коштів (The Basel AML Index)	від 7 до 10	високий	3
		від 4 до 7	середній	2
		від 0 до 4	низький	1
R₄ – ризик, пов'язаний з недотриманням банком законодавства у сфері ЛДОЗШ				
10	Наявність фактів відмивання незаконних доходів через банківську установу	Свідоме ЛДОЗШ банком	високий	3
		ЛДОЗШ через недостатній контроль за клієнтами	середній	2
		Відсутність ЛДОЗШ банком	низький	1
11	Наявність фактів порушення банком законодавства з питань ФМ	Численні порушення, застосування найвищих штрафних санкцій	високий	3
		Середній рівень порушень, застосування штрафних санкцій	середній	2
		Відсутність порушень	низький	1
12	Відсутність внутрішніх документів банку з питань ФМ	Відсутність (повна/часткова)	високий	3
		Наявність недоліків у внутрішніх документах	середній	2
		Незначні недоліки у внутрішніх документах	низький	1

Розрахувавши всі показники чотирьох базових ризиків залучення банку до тіньових схем та підрахувавши сумарну бальну оцінку кожного з чотирьох базових ризиків, треба перевести її в одиничне значення за формулою:

$$R_i = \frac{n_{\text{факт}}}{n_{\text{макс}}} \quad (2.1)$$

де R_i – і-ий базовий ризик залучення банків до тіньових схем;
 $n_{\text{факт}}$ – фактична кількість отриманих балів і-ого базового ризику;
 $n_{\text{макс}}$ – максимальна кількість балів і-ого базового ризику.

Тобто, на цьому етапі ми повинні отримати чотири числа в одиничному вираженні, які й характеризують кожний з чотирьох базових ризиків залучення банку до тіньових схем, та за допомогою яких можна розрахувати інтегральний показник:

$$R = 0,35 * R_1 + 0,25 * R_2 + 0,25 * R_3 + 0,15 * R_4, \quad (2.2)$$

де R – інтегральний показник ризику залучення банку до тіньових схем;
 R_1 – ризик клієнта банку;
 R_2 – ризик операції (послуги) банку;
 R_3 – ризик країни;
 R_4 – ризик щодо недотримання банком законодавства у сфері ЛДОЗШ.

Відповідно до вищенаведеної формули, кожний з базових ризиків залучення банку до тіньових схем має свій коригувальний коефіцієнт. Однак, запропоновані нами значення коригувальних коефіцієнтів є орієнтовними, оскільки при розрахунку інтегрального показника та, відповідно, виставленні коригувальних коефіцієнтів, повинна враховуватись специфіка діяльності банківської установи та економічна та політична ситуація в країні на момент проведення оцінки ризику залучення банку до тіньових схем.

Розрахувавши інтегральний показник за вищенаведеною формулою, ми отримуємо його фактичне значення, яке має знаходитись в межах від 0 до 1. Тобто, чим ближче значення інтегрального показника до одиниці, тим вищий рівень ризику залучення банку до тіньових схем клієнтів. У таблиці 2.6 наведено розподіл значень інтегрального показника за рівнем ризику залучення банку до тіньових схем та ймовірності його реалізації.

Таблиця 2.6 – Визначення ймовірності та рівня ризику залучення банку до тіньових схем на основі інтегрального показника

Інтегральний показник	Рівень ризику	Ймовірність реалізації ризику, %
0-0,35	Низький	0-35
0,36-0,60	Середній	36-60
0,61-0,89	Високий	61-89
0,90-1,00	Дуже високий	90-100

Перетворення фактичного значення інтегрального показника в конкретний рівень ризику дасть змогу, в першу чергу, оцінити ймовірність залучення банку до тіньових схем своїми клієнтами, а також визначити свої слабкі сторони у сфері протидії ЛДОЗШ з метою мінімізації ризику участі банку в нелегальних схемах.

Таким чином, спираючись на декілька вітчизняних та зарубіжних методик щодо оцінки ризику залучення банків до тіньових схем, ми запропонували власну методику, яка може бути використана як на первинному рівні ФМ (банківськими установами), так і на державному (НБУ). Відповідно до запропонованої методики оцінювання ризику залучення банку до тіньових схем здійснюється шляхом розрахунку інтегрального показника, що базується на бальній оцінці чотирьох базових ризиків залучення банку до нелегальних схем. Фактичне значення інтегрального показника дасть змогу чітко оцінити ступінь ризику участі конкретного банку у незаконних схемах своїх клієнтів з метою мінімізації проведення тіньових махінацій через банківську установу в майбутньому, та відповідно, зниження рівня тіньової економіки країни в цілому.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження процесу ФМ як основного інструменту боротьби з тіньовою економікою, можна сформулювати декілька ключових висновків.

Визначивши економічну сутність, види та послідовність етапів проведення ФМ, було доведено, що на сьогодні з теоретичної точки зору ФМ є найбільш вивченим та дослідженим в Україні та світі інструментом боротьби з тіньовою економікою. Підтвердженням цього є наявність законодавчих документів щодо здійснення процедури ФМ та функціонування спеціально уповноважених органів ФМ в Україні, а також поширення даного виду інструменту запобігання ЛДОЗШ серед провідних країн світу.

Досліджено теоретичні основи функціонування існуючої СФМ України, яка сьогодні розроблена відповідно до міжнародних рекомендацій у сфері протидії ЛДОЗШ, а тому має всі необхідні складові для проведення ефективного ФМ. Окрім цього, було визначено, що наявне законодавство у цій сфері дає змогу чітко регламентувати процес ФМ як на первинному рівні його проведення, так і на державному. Проте, було зазначено, що сьогодні, незважаючи на наявність чітко сформованої СФМ України, рівень тіньової економіки продовжує зростати, а тому зараз СФМ України повинна бути достатньо гнучкою та здатною підлаштовуватись під неочікувані події, які наразі почали відбуватися в нашій країні.

Оцінено основні показники, що характеризують ступінь розвитку тінізації економіки країни, та зазначено, що протягом останніх п'яти років рівень тіньової економіки України можна оцінити як вище середнього. Підтвердженням цього є середні значення БПВК, достатньо високий рівень тінізації економіки відповідно до розрахунків Міністерства економіки України, а також наявність значних обсягів готівки в обігу. Окрім цього, розгортання воєнних дій на сході країни у 2014 р.,

поширення пандемії коронавірусу, а також початок повномасштабної війни Росії проти України на початку 2022 р., зумовили прискорення розвитку тіньової економіки України протягом останніх декількох років. Тому, доведено, що, не зважаючи на наявність позитивних тенденцій щодо зниження значення БПВК та поширення безготівкових розрахунків протягом останніх років, у 2022 р. рівень тіньової економіки України значно збільшився, що зумовлює необхідність посилення ефективності діяльності СФМ.

Проаналізовано результати проведення ФМ в Україні протягом останніх років та визначено, що, не зважаючи на зменшення кількості отриманих повідомлень від суб'єктів первинного ФМ у 2020-2021 рр., протягом останніх п'яти років спостерігається динаміка щодо збільшення кількості переданих ДСФМУ матеріалів до правоохоронних органів. Тому така ситуація не свідчить про зниження рівня здійснення тіньових фінансових операцій протягом 2020-2021 рр., оскільки зменшення кількості отриманих повідомлень у цих роках відбулося через набрання чинності у 2020 р. нової редакції Закону, де було наведено новий підхід до визначення порогових та підозрілих операцій.

Аналіз результатів проведення ФМ в Україні дав змогу зрозуміти, що основними джерелами формування незаконних грошових потоків в Україні, які можуть бути використані для ЛДОЗШ, протягом останніх років є не кримінальна сфера (зброя, наркотики, торгівля людьми), а злочинні махінації, пов'язані із зловживанням службовим становищем, шахрайством і фіктивним підприємством.

За допомогою аналізу результатів здійснення ФМ в Україні, доведено, що сьогодні тіньова економіка продовжує активно розвиватися в нашій країні шляхом здійснення незаконних махінацій через банківський сектор. Підтвердженням цього є значна питома вага отриманих повідомлень від банків щодо порогових та підозрілих операцій, яка протягом 2017-2021 рр. коливалась в межах 98-99% від всіх отриманих ДСФМУ повідомлень. Тому, очевидно, що рівень тіньової економіки України напряду залежить від ризику залучення банків до тіньових схем.

Запропоновано власну методику оцінки ризику залучення банків до тіньових схем, яка може бути використана як на первинному рівні ФМ (банківськими установами), так і на державному (НБУ). Відповідно до запропонованої методики оцінювання ризику залучення банку до тіньових схем здійснюється шляхом розрахунку інтегрального показника, що базується на бальній оцінці чотирьох базових ризиків залучення банку до нелегальних схем. Фактичне значення інтегрального показника дасть змогу чітко визначити слабкі сторони банківської установи у сфері ЛДОЗШ з метою мінімізації проведення тіньових махінацій через банк в майбутньому.

Таким чином, узагальнюючи все вищенаведене, підтверджуємо, що сьогодні через банківський сектор здійснюються майже всі незаконні фінансові операції. Тому, враховуючи різкий підйом рівня тіньової економіки України у 2020-2022 рр., вважаємо, що основним завданням ФМ на сьогодні є прикладення спільних зусиль суб'єктів первинного та державного ФМ щодо посилення нагляду та контролю за фінансовими операціями, які відбуваються через банківські установи, з метою зниження рівня тіньової економіки країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко А. О. Організаційно-правові засади діяльності банків в системі заходів протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2004. С. 19.
2. Бірюкова І. Г. Основні проблеми фінансового моніторингу у протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2012. № 1(56). С. 235–241.
3. Берізко В. М. Щодо питання понятійного апарату «фінансовий моніторинг». *Право України*. 2006. № 12. С. 52–53.
4. Довгань Ж. Індикатори та моніторинг фінансової стійкості банківської системи. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. – 2011. № 2. С. 31- 41.
5. Рекуненко І. І., Кобець Ж. О., Швидько І. О. Особливості формування та застосування системи фінансового моніторингу в Україні. *Вісник Сумського державного університету*. Серія «Економіка». 2020. № 1. С. 104–117.
6. Міністерство економіки України. Тенденції тіньової економіки : URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
7. Національний банк України. Фінансовий моніторинг : URL: <https://bank.gov.ua/ua/supervision/monitoring>
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 №1702-VII. Дата оновлення: 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

9. Гедзюк О. В. Деякі питання проведення фінансового моніторингу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 51. Том 1. С. 174-177.*
10. Сова О. Ю., Завадська О. О. Місце фінансового моніторингу в системі банківського нагляду. *European scientific journal of Economic and Financial innovation. №1(5) (2020). С. 56-67.*
11. Фінансовий моніторинг: управління ризиками відмивання грошей в банках / П. В. Ревенков, А. Б. Дудка, А. Н. Воронін, М. В. Каратаєв. М. : КНОРУС : ЦИПСИР, 2012. 140 с.
12. Колодізев О. М., Плескун І. В. Фінансовий моніторинг у банках України: сутність і визначення проблем реалізації в сучасних умовах розвитку економіки. *Управління розвитком, № 3-4 (189-190), 2017. С. 24-35.*
13. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках : навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2014. 292 с.
14. Балануца О. О. Особливості формування системи фінансового моніторингу в Україні. *Загальні питання економіки. Інвестиції: практика та досвід № 6/2011. С. 38-40.*
15. Москаленко Н. В. Фінансовий моніторинг як інструмент економічної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. №1. С. 1-7.*
16. Куриліна О. В. Діяльність міжнародних організацій у сфері запобігання розповсюдженню фінансових правопорушень – фундаменту тероризму. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Серія «Проблеми системного підходу в економіці». 2017. № 1(57). С. 32-36.*
17. Державна служба фінансового моніторингу України : URL: <https://fiu.gov.ua/>
18. FATF (Financial Action Task Force) : URL: <https://www.fatf-gafi.org/>
19. Bank for International Settlements : URL: <https://www.bis.org/>

20. Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL) : URL: <https://www.coe.int/en/web/moneyval/home>

21. Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму (ЄАГ) : URL: <https://eurasiangroup.org/en>

22. Державна служба фінансового моніторингу України. Про Держфінмоніторинг : URL: <https://fiu.gov.ua/pages/pro-sluzhbu/zagalni-vidomosti/pro-derzhfinmonitoring.html>

23. FATF (2012–2019), International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation, FATF, Paris, France. URL: www.fatf-gafi.org/recommendations.html

24. Basel Institute on Governance : Basel AML Index. URL: <https://baselgovernance.org/basel-aml-index/media-and-downloads>

25. Річний звіт Національного банку України за 2021 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2021.pdf?v=4

26. Державна служба фінансового моніторингу України. Річний звіт Держфінмоніторингу за 2021 рік : URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist>

27. Державна служба фінансового моніторингу України. Річний звіт Держфінмоніторингу за 2020 рік : URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist>

28. Державна служба фінансового моніторингу України. Загальна кількість переданих Держфінмоніторингом матеріалів до правоохоронних органів : URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika/Infografika/Infografika-za-2021-rik>

29. Про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та

фінансуванню тероризму в 2019 року : Звіт Державної служби фінансового моніторингу України. URL: <https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf>.

30. Смагло О. В. Оцінка ризику легалізації злочинних доходів суб'єктів первинного фінансового моніторингу. *Вісник ЖДТУ*. Серія «Економічні науки». 2015. № 4(74). С. 201-212.

31. Бабій Л. М. Відмивання «брудних» коштів: історія виникнення поняття, нормативне визначення, його сутність і суспільна небезпека. *Фінансовий моніторинг*. 2012. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=1251>

32. Баранов Р. О. Світова емпірика впровадження політики протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Вісник НАДУ*. Серія «Механізми державного управління». 2015. № 3. С. 33-39.

33. Колдовський М. В. Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей банківського сектора в сучасних умовах глобалізації фінансових ринків. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2008. № 1 (4). С. 26–32.

34. Москаленко Н. В. Світовий досвід побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія «Економіка та управління». 2020. № 2. С. 119-123.

35. Кривонос Л. В. Міжнародний досвід державних механізмів запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=730>

36. Білько Т. О. Міжнародний досвід боротьби з легалізацією коштів, здобутих злочинним шляхом. *Юридичний вісник*. Серія «Кримінальне право та кримінологія». 2010. № 2 (15). С. 62-65.

37. Долгий О. А., Мудряк Т. О., Долгий О. О. Міжнародний досвід і практика України в протидії відмиванню злочинних доходів: кримінально-правовий,

оперативно-розшуковий та управлінські аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 165-169.

38. Ferwerda J., Kleemans E. R. Estimating Money Laundering Risks: An Application to Business Sectors in the Netherlands. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 2019. Vol. 25. Issue 1. P. 45–62. URL: <https://doi.org/10.1007/s10610-018-9391-4>

39. Lebid O. V., Chmutova I. M., Zuieva O. V., Veits O. I. Risk Assessment of The Bank's Involvement to Legalization of Questionable Income Considering the Influence of FinTech Innovations Implementation. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. № 2. С. 232–246. DOI: 10.21272/mmi.2018.2-19

40. Vnukova N. M., Andriichenko Zh. O., Hontar D. D. The Conceptual Framework for the Formation of a Risk-Based System for Combating Money Laundering, Terrorist Financing, and the Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction. *Проблеми економіки*. 2018. № 4. С. 201-215.

41. Глущенко О. О., Семеген І. Б. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Р. А. Слав'юка. Київ : УБС НБУ, 2014. 386 с.

42. Глущенко О. Мікро- та макрорівневі аспекти національної оцінки ризиків : антилегалізаційний контекст // Збірка матеріалів спільного міжнародного семінару ОБСЄ та Держфінмоніторингу на тему «Впровадження національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму як елементу державної політики детінізації економіки України». Київ, 2014. С. 41-66.

43. Пономаренко В. С., Колодізев О. М., Лебідь О. В., Вейц О. І. Оцінювання системи запобігання та протидії легалізації сумнівних доходів клієнтів банку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Том 3. № 26. С. 17-28.

44. Чмутова І. М., Ткачова Є. О. Фінансова стійкість банку як індикатор ризику відмивання коштів та фінансування тероризму. *Економіка і суспільство*. 2018. № 14. С. 867-875. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/125.pdf

45. Національний банк України. Секторальна оцінка ризиків відмивання коштів/фінансування тероризму у 2019 році : URL: https://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019_chern_nbu.pdf